

**Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelvtudományi Tanszék**

**A társadalmi jogállást, méltóságnevet
tartalmazó településneveink nyelvészeti
vizsgálata**

Témavezető:

**Dr. Rác Anita
egyetemi docens**

Készítette:

**Veres Enikő
V. évfolyam
osztatlan tanári szak
magyar-történelem**

Debrecen, 2020

Tartalom

1.	A dolgozat célkitűzése.....	1
2.	A helynévadás.....	1
3.	Korai magyar településnév-típusok	2
4.	Történeti helynév-tipológia és kronológia.....	5
5.	A személynévi eredetű településnevek általános bemutatása	6
	5.1. A névadás motivációi	6
	5.2. Személynévfajták a településnevekben	7
6.	A foglalkozásnévi településnevek általános elméleti kérdései	10
	6.1. A névadás motivációja	10
	6.2. Történeti áttekintés: a szolgálonépi falvak	11
7.	A településnév-típusok szerkezeti jellemzői.....	15
	7.1. Általános jellemzők.....	15
	7.2. Metonimikus névadás.....	15
	7.3. Morfematikus névadás	16
	7.4. Összetétellel alakult névformák	18
8.	Személynévi településnevek szerkezeti jellemzői	20
	8.1. A névtípus kronológiai jellemzői	20
	8.2. A formáns nélkül alakult személynévi településnevek.....	21
	8.3. Helynévképzővel alakult személynévi településnevek.....	23
	8.4. Összetétellel alakult személynévi településnevek	24
9.	Foglalkozásnévi településnevek szerkezeti jellemzői.....	25
	9.1. A típusba sorolható lexémák köre	25
	9.2. Kronológiai jellemzők	27
	9.3. A formáns nélkül alakult foglalkozásnévi településnevek	28
	9.4. Helynévképzővel alakult foglalkozásnévi településnevek	29
	9.5. Összetétellel alakult foglalkozásnévi településnevek.....	29
10.	Konklúzió	31
11.	Méltóságra, társadalmi jogállásra utaló településnevek	34
	11.1. Felhasznált források	34
	11.2. A méltóságnevet tartalmazó településnevek vizsgálata.....	35

11.3.A társadalmi jogállást tartalmazó településnevek vizsgálata...	41
11.4.Méltóságra, társadalmi jogállásra utaló településnevek kronológiai vizsgálata.....	42
12. Összegzés.....	44
12.1.A méltóságnevet tartalmazó településnevek nyelvi hovatartozása	44
12.2.A társadalmi jogállást tartalmazó településnevek nyelvi hovatartozása	45
Irodalom	46

NYILATKOZAT

Alulírott Veres Enikő, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának hallgatója ezennel büntetőjogi felelősségem tudatában nyilatkozom és aláírással igazolom, hogy

A társadalmi jogállást, méltóságnevet tartalmazó településneveink nyelvészeti vizsgálata című diplomamunkám saját, önálló munkám; az abban hivatkozott nyomtatott és elektronikus szakirodalom felhasználása a szerzői jogok nemzetközi szabályainak megfelelően készült.

Tudomásul veszem, hogy diplomamunka esetén plágiumnak számít:

- szó szerinti idézet közlése idézőjel és hivatkozás megjelölése nélkül;
- tartalmi idézet hivatkozás megjelölése nélkül;
- más szerző publikált gondolatainak saját gondolatként való feltüntetése.

Alulírott kijelentem, hogy a plágium fogalmát megismertem. Tudomásul veszem, hogy plágium esetén diplomamunkám visszautasításra kerül.

Továbbá felelősségem tudatában nyilatkozom arról, és aláírással igazolom, hogy a Debreceni Egyetem Elektronikus archívumába (DEA) a <http://dea.lib.unideb.hu/dea/handle/2437/85081> címre feltöltött diplomamunkám mindenben megegyezik a benyújtott papíralapú és/vagy CD formátumú dolgozattal.

Debrecen, 2020. 04. 25.

.....
Veres Enikő

1. A dolgozat célkitűzése

A helynevek univerzális nyelvi elemek, minden kultúrában és nyelvben megtalálhatók, hiszen a helyek azonosítása, megkülönböztetése az emberiség általános igénye. A különböző nyelvek helynévrendszere azonban számos nyelv- és kultúrspecifikus tulajdonságot is hordoz (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 100–103). A magyar településnévrendszerről tudjuk, hogy alapjai az ómagyar korban körvonalazódnak. Az ekkor létrejött névalkotási módok és gyakran maguk a településnevek is napjainkban is használatban vannak. Ezért is lehet izgalmas kutatási téma egy olyan településnévtípus vizsgálata, amelynek névrendszerbeli helyzete ma sem egyértelmű.

Az ómagyar kori helynevek közül a legtöbb figyelmet a településnevek kapták, többnyire településtörténeti forrásértéküknek köszönhetően. Mindezek ellenére egyes településnév-típusok hovatartozása máig kérdésesnek bizonyul. Ilyen például a méltóságot vagy társadalmi hovatartozást jelölő lexémákat tartalmazó településneveink csoportja. E két szemantikai névtípusban az *apáca*, *apát*, *barát*, *káptalan*, *monok*, *pap*, *prépost* és *püspök*, illetve az *apród*, *asszony*, *bán*, *diák*, *herceg*, *jobbágy*, *király*, *leány*, *nemes*, *szabad* lexémák vannak jelen névalkotó elemekként. A velük alkotott elnevezések hovatartozása azért bizonytalan, mert jelentéstani szempontból ugyanúgy közel állnak a személynevekhez, mint a foglalkozásnevekhez, hiszen mindkét szócsoporthoz személyek megnevezésére szolgál. Dolgozatom célja, hogy a méltóságneveket és a társadalmi hovatartozást jelentő lexémákat tartalmazó településneveink nyelvi tulajdonságait megvizsgálva próbáljak fényt deríteni arra, hogy a fentebb említett két településnév-típus közül melyikhez állnak közelebb. Vizsgálatom tehát a két névtípus eltérő nyelvi viselkedésére helyezi a hangsúlyt.

2. A helynévadás

Történeti tény, hogy a Kárpát-medence térségének népessége az évszázadok alatt folyamatosan változott, cserélődött (GYÖRFFY 1997: 19). S bár a honfoglaló magyarság a Kárpát-medencét nem lakatlan állapotban találta, a helynevek tekintetében mégis egy igen sajátos helyzet alakult ki. A rómaiak kivonulása után az egykori városok elpusztultak, nevük feledésbe merült. Az őket követő népek településelnevezéseit a magyarság nem vette át. „A honfoglalás a helységneveket illetően tabula rasa-t

teremtett” (KISS 1997: 177). Jóllehet magyar helynevek már népünk nomád, vándorló időszakában, tehát az ősmagyar korban is keletkeztek (melyek elnevezése bizonyára összefüggésben lehet az ómagyar kori névadással), az Árpád-kort megelőzően azonban *Etelköz* és *Levédia* kivételével írásos emlék nem igen áll rendelkezésünkre telephelyeikkel kapcsolatban. A honfoglaló magyarság számára a terület tehát egyfajta fehér vászon volt településnévi szempontból, nevekkal való ellátása az ő feladatuk volt. A nevekkal való ellátás döntően a 896-tól 1536-ig tartó ómagyar korban történt (KISS–PUSZTAI 2003: 16). A névadás okairól, időbeli kiterjedéséről eltérő szakmai vélemények születettek. SZABÓ ISTVÁN szerint a névtelenségi időszak sem volt igazán névtelen kor, mert a körülírást is tekinthetjük egyfajta megnevezésnek. Véleménye szerint ezek a nép száján élő elnevezések nem voltak ismertek tágabb körökben, így az oklevélírókhoz sem jutottak el, s ezzel magyarázható az ezekre vonatkozó írott források hiánya. Véleménye szerint teljes névtelenségről tehát ekkor sem beszélhetünk (SZABÓ 1966: 134).

Ezt a véleményt cáfolja KRISTÓ GYULA, aki úgy véli, hogy tényleges névtelenséggel számolhatunk, aminek oka a zárt természeti gazdálkodás, mely által a névadó környezetnek sokkal kisebb szerepe van, mint a későbbiekben, az árutermelés és pénzgazdálkodás kialakultával. Elismeri ugyan, hogy a körülírás már egyfajta megnevezésnek minősül, de mivel az egyedítő funkciót nem lát el, így földrajzi névnek nem nevezhető. Úgy véli, hogy az ún. primér névtelenség a Kárpát-medencében több évszázados jelenség, melyet majd a feudális, állandó aprófalvak kiépülése és az adminisztratív tevékenység kötelezővé tétele szakít meg a 11. századra (1976: 7–9). Lényegében ezen a véleményen van a HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA által írott munka, amely elfogadja Kristó tézisét, mely szerint a mai értelemben vett településnevek tehát csak a megtelepedett életforma kialakulása óta léteznek. A datálást illetően úgy vélik, hogy a 11. századra alakult ki a világi és egyházi közigazgatási struktúra, amely a térszervezésnek és elnevezésnek keretet adhatott (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 81–83).

3. Korai magyar településnév-típusok

SZABÓ ISTVÁN kutatásai szerint a 15–16. század fordulójáig Magyarország területén 20–21 ezer település jött létre (1966: 70–71). Az állandó falvak kialakulásával pedig mindegyik településnek létrejött a megkülönböztetést biztosító egyedi neve. Bizonyos névkategóriák azonban szemantikai tartalmukat, morfológiai struktúrájukat tekintve

egyezéseket mutatnak, melyek alapján a településnevek jellegzetes szemantikai és szerkezeti kategóriákra oszthatók. Éppen ezért a magyarországi helynevek vizsgálatában igen fontos szerepe van a tipológiának, melynek a múlt században kétféle iránya jött létre: a kizárólag névélettani szempontokat figyelembe vevő, más tudományterületeket és kronológiai jellemzőket nem vizsgáló irányzat, valamint a kronológiai jellemzőknek igen nagy jelentőséget adó, ily módon pedig interdiszciplinárisnak is bizonyuló történeti helynév-tipológia (KRISTÓ 1976: 3).

Utóbbi irányzat kialakulása az 1930-as–1940-es évekre tehető, s ez vált szélesebb körben napjainkig elfogadottá. A tipológia alapjainak lerakása MOÓR ELEMÉR (1936: 216–222), KERTÉSZ MANÓ (1939: 33–39) és KNEZSA ISTVÁN (1943: 123–132) nevéhez kapcsolható. A KNEZSA által 1943-ban elkészített, a magyar településnevek tipológiai rendszerét bemutató munka tekinthető a klasszikus történeti helynév-tipológia alapjának. Művében a helynevek segítségével kívánja rekonstruálni a Kárpát-medence honfoglalás kori és 11. századi etnikai térképét. Kutatásait azonban nagyban gátolta, hogy a 10–11. századra vonatkozóan kevés településnévi adat maradt fenn, ezért a történeti helynév-tipológia keretei között felvázolta a településnevek kormeghatározó elméletét is (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 183). Ennek értelmében a településnevek segítségével végső soron megállapíthatók az általuk jelölt települések keletkezési ideje is. (A településnevek kronológiai jellemzőiről részletesen a későbbiekben kívánok szót ejteni.) A rendszerezést BÁRCZI GÉZA jelentéstani és kronológiai szempontokból néhány helyen ugyan módosította (BÁRCZI 1958), de összességében KNEZSA munkája vált meghatározóvá. A művet jelentősebb kritika alá KRISTÓ GYULA vetette 1976-ban, főként kronológiai szempontból.

A történeti helynév-tipológia a kronológiai jellemzők mentén a korai helynevek szemantikai és morfológiai sajátosságait helyezi a vizsgálatá középpontjába, s ez alapján különíti el a legősibb és legjellegzetesebb, a pusztá személynévből, valamint az ún. társadalmi csoportnevekből, tehát törzsnévből, népnévből, foglalkozásnévből alakult településnevek kategóriáját. Utóbbiak közös jellemzője, hogy nominatívusi alakban is emberek csoportját, egy közösséget jelölnek, ezáltal alkalmasak települések megnevezésére is (RÁCZ 2015a: 416). E korai névtípusok közé sorolhatóak továbbá a patrocíniumból, a templom védőszentjének nevéből alakult településnevek is, melyek jellegükből adódóan a személynévi eredetű, valamint az építményre utaló településnév-típussal is érintkeznek

(HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 293). A tipológia megkülönbözteti továbbá az *-i* és *-d* képzős nevek, valamint a *-falva*, *-háza*, *-laka* stb. földrajzi köznévi utótaggal álló összetett helynevek csoportját is. A fent említett kategóriákat régi vagy korai településnévtípusnak nevezzük, melyek a mai magyar helynévállomány alapját is adják (RÁCZ 2016: 50).

Az eddig felsorolt névtípusokon kívül természetesen más településnév-típusok is jellemzőek voltak a Kárpát-medencébe való beköltözést követő évszázadokban a magyarság névadására. Ilyenek például az épített környezetre utaló, tehát határvédő örökről, határvédelmi berendezkedésekről, építményekről, bányászattal kapcsolatos tevékenységről, egyéb ipari tevékenységről, közlekedést szolgáló létesítményekről, kereskedelemmel kapcsolatos tevékenységekről elnevezett helységnevek. Illetve egy újabb nagy csoportot alkotnak a természeti környezetre utaló településnevek, melyek között vízről, domborzati viszonyról, térszíni formáról, talaj fajtájáról, jellemző kőzetről, növénytakaróról, illetve jellemző állatfajtáról elnevezett településnevek találhatók. A fentebb említett három klasszikus szerkezeti csoport is módosult némiképp az idők során. A mindenféle formáns nélkül a puszta személynévből, társadalmi csoportnévből stb. keletkezett névalkotási módot metonímiának nevezzük. Az *-i* és *-d*, valamint egyéb képzőmorfémákkal alakult elnevezések a morfológiai, a különböző utótagokkal álló településnevek pedig az összetétel útján létrejött településnév-típusba tartoznak. Ezen névalkotási módok bővítésre is szorultak azonban az idők során, RÁCZ ANITA munkáiban rendszerint öt szerkezeti típussal dolgozik, melyek a következők: a településnév alapalakban, képzős alakban, települést jelentő földrajzi köznévvvel áll, jelző már meglévő településnév mellett, illetve nem települést jelentő földrajzi köznévvvel szerepel település nevéként (RÁCZ 2015a, b, 2016, 2018).

A fentebb bemutatott településnév-típusok közül jelen dolgozatban csupán a személy-, illetve a foglalkozásnévből alakult településnevekkel foglalkozom. Nyelvi, szerkezeti sajátosságaikat egybevetve a méltóságot és társadalmi hovatartozást kifejező településnevek tulajdonságaival szeretném tisztázni két utóbbi névcsoport névrendszerbeli helyét.

4. Történeti helynév-tipológia és kronológia

A magyar történeti helynév-tipológiának az egyik központi kérdése a kronológia volt. Nagy jelentőséget kapott az elméletben a helynevek kormeghatározó értéke, amely abból indul ki, hogy a helynév-típusok létrejöttében jól meghatározható időbeli eltérések figyelhetők meg. Egy-egy névtípus csak bizonyos korban gyakori, létrejött egy adott időszakban jellemző, a későbbiekben már nem, ezért az egyes névtípusokhoz kronológiai tulajdonságok rendelhetők (RÁCZ 2016: 50). Korjelző értékűnek minősítették így a pusztai személynévből, népnévből, törzsnévből és foglalkozásnévből alakult településneveket, az *-i* és *-d* helynévképzővel, valamint a földrajzi köznévi utótaggal álló helyneveket is. A KNIEZSA módszerét elfogadó BÁRCZI GÉZA véleményén, mely szerint „egy-egy helynév keletkezésének korát gyakran akkor is meg tudjuk jelölni, ha régi adat nincs rá” (1958: 149) azonban több kutató, például KÁZMÉR MIKLÓS (1970) és KRISTÓ GYULA is próbált finomítani (1976). KRISTÓ munkájának köszönhetően a merev kronológiai határok ugyan lényegesen lazultak, átrendeződtek, azonban az alapgondolat – mely szerint egy helynév-típusnak kijelölhetők az abszolút kronológiai határai – szinte mit sem változott (TÓTH 2017: 65). A témában napjainkban is folyó kutatások mára már egyértelművé tették, hogy a településnevek kronológiai jellemzői csak abban az esetben lennének teljes mértékben feltárhatók, ha a teljes adatállományuk, valamint az elnevezések történeti-etimológiai feldolgozása is a kutatók rendelkezésére állna. Ennek hiányában azonban csak egy szűkebb adatállomány segítségével állapíthatók meg kronológiai jellemzők. A kronológiai vizsgálatok kapcsán ugyanakkor azt is fontos leszögezni, hogy a településnév-típusok feltűnése, valamint az adatok fennmaradása a középkori forrásokban teljesen esetleges. A helyneveket ugyanis többnyire nem keletkezésük időpontjában rögzítik, hanem akkor, amikor valamilyen jogeset kapcsolódik az adott településhez. Ez tehát azt jelenti, hogy adott településnév akár már évszázadok óta is létezhet első lejegyzésének időpontjában (RÁCZ 2015a: 415). Mindezeket túl pedig az is egyértelmű ma már, hogy ahogyan egy helynévtípus keletkezési időpontja sem adható meg pontosan, úgy a típus alkalmazásának lezárulása sem, ugyanis a meglévő helynevek mintájára, analogikusan bármelyik korban jöhet létre a meglévő névrendszerbe tipológiailag illeszkedő névforma. Továbbá számolnunk kell a névtípus változásaival is a kronológiai jellemzők megadásakor (TÓTH 2017: 67). Nyelven kívüli, de a településnév-típusok időbeli megoszlásánál igen fontos tényezőnek számít ezen felül, hogy az

újonnan keletkező településnevek száma az idő előrehaladtával természetesen csökkenni kezdett (RÁCZ 2015b: 21–22). Mára a kutatók döntően egyetértenek tehát abban, hogy nincs olyan nyelvi eljárás, amely segítségével egyes névtípusok pontos keletkezési és megszűnési időpontja megadható lenne. A nyelvi változások többsége egy elhúzódó, hosszú folyamatként jellemezhető (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 184). Mindezekből tehát az következik, hogy az egyes helynévtípusok abszolút kronológiája nem, de egymáshoz viszonyított, ún. relatív kronológiája megadható. Utóbbihoz az egyes helynevek első adatainak időbeli eloszlását kell figyelembe venni, melyek, bár ki vannak téve az esetlegességnek, nagyszámú adat esetén a névtípusok produktív időszakát mégis hűen tükrözik (RÁCZ 2015b: 20, 2016: 54).

Összegzésképpen elmondható, hogy a klasszikus történeti helynév-tipológia rendszerezése helytálló abban a tekintetben, hogy a településnevek szemantikai és morfológiai típusai időbeli rétegzettséget mutatnak, de az egyes kronológiai határok meghúzásában módszereit nem alkalmazhatjuk (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 183). A helynévtípusok kronológiai különbségeit csak a relatív kronológia módszerével tudjuk jellemezni.

5. A személynévi eredetű településnevek általános bemutatása

5.1. A névadás motivációi

A névadás motivációja a személynévi eredetű településnevek esetében az, hogy egy közösség vagy konkrét személy a birtoklás tényét kívánja kifejezni a névadással. A hely megnevezésére a birtokos személy(ek) tulajdonnevét használják fel. Az egyén szerepének hangsúlyozása a névadás során más településnév-típusoknál is megfigyelhető, de leginkább a személynévi eredetű településneveknél érhető tetten (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 218). A személynévi helynévadás kapcsán TÓTH VALÉRIA három lényeges körülményre hívja fel a figyelmet. Elsőként HOFFMANN ISTVÁN azon tézisének, mely szerint a helynevek többnyire tudatos kognitív tevékenység révén jönnek létre, a közösség helyett az egyén szerepének felértékelődésével (HOFFMANN 2007: 31) vonatkoztatja kifejezetten a személynévi településnevekre, hiszen ezen névtípusban érhető ez leginkább tetten. Szintén HOFFMANN nyomán jegyzi meg továbbá, hogy a magyar társadalom a 15. század végéig szóbeliségben élt, melyből az következik, hogy a birtoklás legfontosabb kifejezőeszköze a megnevezés volt. A birtoklás kifejezésére alkalmazott személynév pedig

sokáig fenntartotta személy és hely összetartozásának tudatát (HOFFMANN 2005: 122). Végezetül pedig a személynévi településnevek etimológiájára vonatkozó vizsgálati eredmények hitelességét illetően megállapítja, hogy mivel a források ritkán említik a névadás konkrét aktusát, benne a névadó személyét, éppen ezért sok esetben csak feltételezésekkel kell beérnünk. A helynevek személynévi eredeztetése akkor a legbiztosabb, ha az adott településre vonatkozó forrásokban a helység nevével megegyező személyre utalnak. Sok esetben azonban ilyen típusú forrás nem áll a kutatás rendelkezésére és a már meglévő személynévrendszerből kiindulva tartják a csoportba tartozónak a településnevet. Legkevésbé pedig akkor biztos a településnév személynévi eredete, ha egy külföldi személynév mutatható ki belőle, mely itthoni forrásokban nem adatolható, éppen ezért a név magyarországi használata nem bizonyítható, ugyanakkor nem is cáfolható (TÓTH 2017: 15–20).

5.2. Személynévfajták a településnevekben

Ahogy a helynév, úgy a személynév is nyelvi és kulturális univerzálé, tehát minden nyelvben és kultúrában használatos, azonban egy nyelven belül is többféle személynévi kategória különíthető el. Már az ómagyar korban is több nevet viselhetek egyidejűleg a személyek, mely elnevezések különböző személynévfajtába tartoztak (HOFFMANN 2008: 5). A magyar tulajdonnevek és személynevek csoportosításával többek között J. SOLTÉSZ KATALIN (1979) és HAJDÚ MIHÁLY (2003) foglalkozott. Az egyes névfajták elkülönítése, meghatározása azonban hagyományosan inkább nyelvhasználati alapú volt. A személynevek átfogó, pragmatikai és funkcionális-kognitív alapú névtipológiáját HOFFMANN ISTVÁN készítette el (2008). Az elkövetkezendőkben az általa használt rendszerezést kívánom röviden bemutatni.

Pragmatikai szempontból a névadás körülményei állnak a középpontban, ez alapján megkülönböztet lista-, automatikus és kreált neveket. Az első típus esetében a névadók egy meghatározott névállományból (listából) választanak nevet, itt tehát bizonyos személyek (szülő, sámán, pap stb.), a névadók névadásban betöltött szerepe fontos. Az automatikus nevek ezzel ellentétben az egyéni elnevezői szándéktól függetlenül, szokásjog, törvény alapján, automatikusan kapcsolódnak a személyhez. A kreált nevek csoportját pedig nem kötik formális szabályok, a létező névállomány nem korlátozza, a névadóknak az egész szókincs a rendelkezésükre áll, tehát a típus a nyelvi kreativitására támaszkodik (HOFFMANN 2008: 5–10). Kognitív szempontból a referáló-, nexus- és

sajátosságjelölő nevek típusát különböztetheti meg. A referáló név tudatos döntés eredménye, bizonyos személyek kapcsolódnak az egyénhez, funkciója a kisebb közösségeken belüli azonosítás. A nexusnevek közé azok a nevek tartoznak, amelyek automatikusan hozzárendelődnek a név viselőjéhez, s bár rendelkeznek információtartalommal, de csak egyféle információt rögzítenek: a genetikai vagy működési alapon szerveződő közösséghez való tartozást. A sajátosságjelölő nevek a legősibb kategóriába tartoznak, az egyén valamely tulajdonságát, illetve társadalmi helyzetét tükrözik, éppen ezért gazdag információtartalmuk van. Az alábbi alapnévfajták mellett másodlagosan megemlíthetők az affektív nevek (pragmatikai szempontból módosított nevek), melyek az alapnévfajták bármelyikéből létrejöhetnek, azok módosításával (HOFFMANN 2008: 10–12). Az egyes névtípusok kronológiai jellemzőit vizsgálva HOFFMANN megállapítja, hogy az alapnévfajták közül a sajátosságjelölő nevek csoportja lehet a legősibb, a többi névfajta alakulása is ebből a típusból vezethető le. Elviekben ugyanis feltételezhető, hogy létezett egy egybázisú személynévrendszer, amiben csak sajátosságjelölő nevek fordultak elő, viszont a nyelvek egymással való érintkezésének hatására személynévek is kerültek át az érintkező nyelvek között, melyek az átadó nyelv esetében még sajátosságjelölő, de az átvevő esetében már referáló személynévnek minősülnek. A referáló nevek megjelenésével a személynévrendszer tehát kétbázisúvá, majd a nexusnevek kialakulásával hárombázisúvá válik (HOFFMANN 2008: 13–16).

A HOFFMANN által készített tipológiát alkalmazza TÓTH VALÉRIA is, a személynévi helyneveket bemutató monográfiájában. Megállapítja, hogy a névtípus körében sajátosságjelölő, referáló és nexusnevek, valamint névszerkezetek egyaránt előfordulnak, de bázisukat a referáló (az esetek kétharmadában) és a sajátosságjelölő (az esetek egyharmadában) nevek adják. A referáló személynévet tartalmazó településnevek esetében az idegen eredetű személynévből mint alapnévből alakult névformákat is a vizsgálat tárgyává teszi. Nyelvi rétegzettségüket vizsgálva pedig megállapítja, hogy főként latin, szláv, német, török, valamint kisebb mértékben újlatin eredetűek. Hozzáteszi azonban, hogy sok esetben nem dönthető el nyelvi hovatartozásuk, hiszen a képzők nemcsak a magyar, hanem a szláv, német személynévképzésben is gyakoriak voltak (TÓTH 2017: 27–35).

A sajátosságjelölő személynévi településnevek esetében fontos megjegyezni, hogy bizonyos helynévstruktúrák esetében nehéz eldönteni, hogy személynévi vagy köznévi származásúak-e. Ez a nehézség főként a

népnévi, illetve foglalkozásnévi lexémát tartalmazó elnevezésekben jelenik meg. Hiszen mindkét típus megjelenik településnevekben az ott lakó emberek csoportjára utalva, de személynévi szerepben is jellegzetesek. Jelen dolgozat szempontjából fontos megjegyezni, hogy bár a méltóságneveket több szakirodalom is a foglalkozásnevek körében tárgyalja, mégis egy lényeges különbség húzódik közöttük. Az ómagyar kor személynév használatára jellemző ugyanis, hogy a foglalkozásnévi eredetű személynévet viselők az általuk űzött mesterégről kapták nevüket, tehát egy ács foglalkozású ember neve lehetett *Ács*. Mivel azonban a településnevekben a személynévi lexéma elsősorban birtoklást fejez ki, így ezen névtípus esetében nagy valószínűséggel kizárható, hogy személynévi eredetűek lennének, hiszen nem valószínű, hogy egy ács birtokolhatott egy települést. A foglalkozásnévi településnevek alapszava tehát valószínűleg közszói, nem pedig személynévi eredetű, ezáltal az adott településen élő, szolgáltatásokra kötelezett népekre utalnak. S bár ahogyan az előbb is említettem, a méltóságneveket ugyan gyakran a foglalkozásnevekkel együtt tárgyalják, mégis más megítélés alá esnek ilyen szempontból. Egy méltóságot viselő személy ugyanis már lehetett a falu birtokosa, esetleg telepítője. Ily módon a településnevekben nemcsak méltóság, hanem sajátosságjelölő személynévként is jelen lehetnek a kérdéses lexémák (TÓTH 2017: 35–40). A kérdés eldöntésében a strukturális vizsgálat adhat fogódzót, amelyet a dolgozat második felében végzek el. Végezetül a nexusjelölő személynévi alapszót tartalmazó helynevek, valamint a névszerkezetek kapcsán ugyan TÓTH VALÉRIA megállapítja, hogy kevésbé jellemzők a településnevek körében, utóbbi típus jelen munka szempontjából mégsem hanyagolható el. A névszerkezetek ugyanis úgy jönnek létre, hogy egyrészes, referáló személynévet tartalmazó településnévhez más személynév-fajta vagy foglalkozás-, illetve tisztségjelölő lexéma kapcsolódik, mint például *Ivánkabánháza* vagy *Péterpapfalva* esetében (TÓTH 2017: 40–45).

A személynévi eredetű településnevekben az affektív nevek nincsenek jelen. Ez azzal magyarázható, hogy egy személynek ugyan egyidőben több neve is lehetett (így affektív neve is), de közülük csak az egyik vált településnévvé, mégpedig az, amelyet a legtágabb körben ismertek és nagyobb presztízse volt (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 224–228).

6. A foglalkozásnévi településnevek általános elméleti kérdései

6.1. A névadás motivációja

A magyar nyelv egyik névadási módja, hogy foglalkozást és mesterséget jelentő szavaink válnak településnévvé (RÁCZ 2015a: 410). A foglalkozásnévi településneveinket illetően azonban fontos megjegyezni, hogy a legtöbb szakmunka ebbe a csoportba sorolja a társadalmi csoportba tartozást kifejező településneveket is. Ennek oka, hogy a foglalkozás- és mesterségnevet tartalmazó településnevek ugyan némiképp elkülönülnek a társadalmi csoportba tartozást kifejező településnevektől, de szemantikai tartalmukat és helynevekbeli szerepüket tekintve mégis szoros kapcsolatban állnak egymással. Hiszen a társadalmi csoportba tartozást, társadalmi jogállást kifejező szavaink, mint például a *jobbágy*, *szabad*, *nemes* funkciójukat tekintve közel állnak a foglalkozás- és mesterségneveinkhez (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 286–287). S bár dolgozatomban nem szemantikai, hanem strukturális jellemzők alapján kívánom a társadalmi csoportba tartozást, társadalmi jogállást jelentő lexémát tartalmazó településneveinkről eldönteni hovatarozásukat vagy közelebbi állásukat, ehhez mégis elengedhetetlen a foglalkozásnévi településnevek átfogó bemutatása.

A foglalkozásnévi településnevek esetében is igaz, hogy az eredetileg egyént jelölő szó gyűjtőnévként az egész falu nevévé válhatott. A névadás okát KERTÉSZ MANÓ azzal magyarázta, hogy a településnevek által jelölt föld eredetileg egyetlen ilyen foglalkozást, mesterséget űző személy tulajdonában állt és ezáltal vált a település névadójává (1939: 39). Ezzel a nézettel ma már nem feltétlenül értenek egyet a kutatók, azzal azonban igen, hogy a foglalkozást- és mesterséget jelölő szó előbb személynévvé vált és ez a személynév szolgált a településnév alapjául. Ez természetesen a személynévi megfelelővel is rendelkező nevek esetében állhatott fenn. A foglalkozásnevek 1/3-ról bizonyítható ugyanis, hogy személynévként is használatosak voltak (RÁCZ 2015a: 410–412). A legkorábbi, foglalkozásnévvel alakult településnevek a veszprémvölgyi apácák alapító oklevelében található (1020k./1109): *Szántó* és *Gerencsér* elnevezések.

A településnevekben megjelenő egyes középkori foglalkozásokat a történészek az ún. fejedelmi szolgálónépek szervezetéhez kötik. A középkorban ugyanis egy település része vagy akár egésze is valamilyen szolgálatra volt kötelezve (HECKENAST 1970: 7). A szolgáltatást végző lakosokat szolgálónépeknek nevezzük. „Szolgálónépeken (latinul: *ministerielles conditionarii*) azokat a különféle szolgálatra és

szolgáltatásra kötelezett udvari népelemeket értjük, amelyek a természeti gazdálkodás viszonyai között egy-egy udvar sokféle szükségletét ellátták” (GYÖRFFY 1972: 261). Lakhelyüket pedig szolgálónépi településeknek nevezzük, melyek különösen fontos forrásai a szolgálónépi rendszer kutatásának, hiszen a településneveken kívül más forrás nemigen áll a kutatók rendelkezésére. Ettől függetlenül azonban fontos megjegyezni, hogy a településnevek alapján nem tárható fel a szolgálónépi intézményrendszer teljesen. Nem minden szolgálónépi település kapta nevét ugyanis az általa végzett szolgáltatásról, ha egy településnek már korábban is volt neve, annak megváltoztatására nem volt szükség a szolgálat kijelölése után (HECKENAST 1970: 69, GYÖRFFY 1972: 273).

6.2. Történeti áttekintés: a szolgálónépi falvak

A foglalkozásnévi eredetű településnevek bemutatásakor elengedhetetlen a szolgálónépi szervezetről, annak kialakulásáról, eredetéről, rendszeréről is szólni. A magyar államalapítás során megalkotott alapvető intézmények közé tartozott ugyanis a királyi birtokok és a rajtuk élő népek szervezete, mely szervezet fő funkciója a királyi udvartartás ellátása, igényeinek kielégítése volt. Az intézmény a kora középkori Nyugat-Európában, a frank területeken és Közép-Európa 10–11. században létrejött államaiban, tehát Csehországban és Lengyelországban, valamint Magyarországon is megtalálható. Azonban kizárólag a kelet-európai térségben figyelhető meg, hogy egyes szolgáltatási kategóriák a helynevekben is megőrződtek (KIS PÉTER 2010: 10–11). A hazai kutatás is igen korán a figyelem középpontjába állította ezt a névtípust. Foglalkozást jelentő helyneveink kapcsán a múlt században KERTÉSZ MANÓ állapította meg, hogy „magában áll a magyar nyelv abban, hogy hivatás-, foglalkozás- és mesterségnevek egyes nominativusi alakban helynevekkül állnak” (1939: 38). Ezen állítás nem teljesen állja meg a helyét, hiszen más népeknél is jelen van ez a névtípus, viszont a foglalkozásnévi településnevek kutatása szempontjából mindenképpen előremutató volt. Eredményeihez kapcsolódva MAKKAI LÁSZLÓ hívta fel a figyelmet arra, hogy „a nominativusban álló foglalkozásnevek mint helynevek a királyi uradalmak egy-egy sajátos szolgálati beosztásban tevékenykedő népeinek csoportos települését jelölték (1947: 112–113). BÁRCZI GÉZA definiálása szerint is „valamilyen foglalkozást folytató, valamilyen szolgáltatásra kötelezett egyént jelölő szó gyűjtőnévként az egész falu nevévé lesz, mert a falu egyetemlegesen valamilyen szolgálatra van kötelezve” (1958: 161). A szolgálónépi falvak további közös jellemzője azonban, hogy történetük

korai időszakára vonatkozóan kevés írott forrás áll a kutatók rendelkezésére. A kutatók ezért a foglalkozást jelentő helynevek alapján próbálták meg feltárni a fejedelmi, királyi szolgáltatórendszerek kialakulását, korai működését. Hazánkban ez főként két történész, HECKENAST GUSZTÁV (1970) és GYÖRFFY GYÖRGY (1972) nevével fémjelezhető. Mindketten nagy hangsúlyt fektettek a szolgálónépi szervezet korai történetére, kialakulására. HECKENAST a foglalkozásnévi helyneveket vizsgálva megállapította, hogy a névtípus alkalmas történeti következtetések levonására. Munkájában arra jutott, hogy a foglalkozásnévi településnevek az erdőispánságokban, az ún. István-kori vármegyékben és a királyi (fejedelmi) család különböző magánbirtokain is jelen voltak. Ebből azt a következtetést vonja le, hogy a helynévtípus egy, az erdőispánságokhoz köthető része a 12. századra, tehát az erdőispánságok kialakulásának idejére tehető. A foglalkozásnévi településnevek nagyobb hányada azonban az István-kori vármegyék azon részéhez kapcsolható, ahol az Árpádok birtokai voltak. Ezek pedig már a 10. század elejére is visszavezethetők. Konklúziója tehát, hogy már a 10. századtól számolni lehet a fejedelmi szolgálónépek szervezetével (1970: 50–51). GYÖRFFY GYÖRGY datálása is elfogadja HECKENAST eredményeit, ő a veszprémi görög oklevél foglalkozásnévi településnevei (*Szántó, Gerencsér*) alapján arra következtet, hogy a szervezet legkésőbb István uralkodásának elején, de valószínűleg már azt megelőzően is létezett. Nem zárja ki azonban annak lehetőségét sem, hogy István uralkodása után továbbfejlesztették a szervezetet (1972: 261–262). Bár eltérő megközelítésből, de mindketten foglalkoztak a szolgálónépi rendszer eredetével is. HECKENAST kiindulópontja, hogy a foglalkozásra, szolgálatra ily módon utaló helynévtípus nem kizárólag magyar sajátosság (1970: 52). A szolgálónépi rendszer eredetét illetően felvetette a szláv származtatás lehetőségét, ugyanakkor a magyar eredet lehetőségét sem vetette el. Művében rámutat, hogy több szláv területen is kimutathatók foglalkozásnévi településnevek (1970: 55). S véleménye szerint a szláv népek közül leginkább a cseh, ezzel együtt pedig a lengyel (hiszen a lengyelországi szervezet cseh eredetű) szolgálónépi szervezettel mutat hasonlóságot a magyar. Ennek egyik bizonyítéka, hogy ezen népek helynevei megőrizték a szolgáltatási kategóriák neveit, tehát vannak foglalkozásneves településeik. Másrészt történeti, földrajzi tényezőkkel magyarázza kapcsolatukat. A cseh szolgálónépi szervezet a 10. századra ugyanis már készen állt, a magyar fejedelmek pedig szintén ekkor építették ki a rendszert, ezért HECKENAST szerint „nehéz elképzelni, hogy két

egymás szomszédságában kialakuló koraközépkori államhatalom egymástól teljesen függetlenül szervezte volna meg a neki alávetett dolgozókat” (1970: 58). Úgy gondolja, hogy a cseh és a magyar rendszernek tehát mindenképpen genetikus összefüggésben kellett állnia egymással. Ez logikailag véleménye szerint háromféleképpen képzelhető el: a magyarok vették át a szolgálonépek rendszerét a csehektől, a csehek a magyaroktól, vagy mindketten egy közös forrásból merítettek, mely közös forrás vélhetően a nagymorva fejedelemség, ezt bizonyító források azonban nem állnak a kutatás rendelkezésére (1970: 59). GYÖRFFY munkájában ugyanakkor a szláv származtatás ellentmondásaira hívja fel a figyelmet, a magyar szolgálonépi hálózat országos kiépítése ugyanis csak az Árpádok uralkodása alatt valósult meg, korábban nem. E mellett a szláv falvak lakóinak többsége egyféle szolgáltatást teljesített, amely Magyarországon nem volt jellemző. A szolgálonépek lakhelye nálunk ugyanis nem korlátozható csupán a foglalkozásnévvel nevezett falvakra, hiszen a szolgálonépek túlnyomó része nem foglalkozásnévről elnevezett falvakban lakott (1972: 272–273). GYÖRFFY kevésbé tartja fontosnak, a szolgálonépi rendszer egy-egy néptől való eredeztetését. Munkájában inkább társadalmi-gazdasági tényezőkre helyezve a hangsúlyt megállapítja, hogy a szervezet kialakulásánál három tényezővel kell számolni: az uralkodó részéről felmerülő igénnyel, az alávetett köznép termelési és szolgálati gyakorlatával, valamint a szolgáló szervezet életrehívásával és folyamatos működtetésével. Mindez három társadalmi csoporthoz kapcsolódik: az uralkodói hatalomhoz, a szolgálonéphez, valamint a középréteghez, aki az alávetettektől az uralkodó által kért javakat behajtja, tehát mintegy végrehajtószervezetként működik (1972: 265). Abban az esetben, ha bármelyik réteg hiányzik, a szolgálonépi szervezet nem alakul ki. Továbbá úgy véli, hogy mind a magyar, mind a cseh és a lengyel szolgálonépi berendezkedés a barbár keleti és a civilizált nyugati berendezkedés közt átmeneti helyet foglal el. Hiszen mindhárom esetében a 10. század második fele jelentette az átmenetet a barbárból az udvari intézménybe (1972: 267). Míg az előrehaladott, civilizáltabb szolgálonépi szervezet példája a frank, addig a nomádé a mongol. A barbár és a civilizáltabb szolgálonépi berendezkedés között minőségi és mennyiségi különbség van, hiszen az Árpád-házi nagyfejedelmek és hercegek az országnak csupán egy részén létesítettek szállásokat, míg az államszervezőskor az ország egész lakott területén egységesen létesült szolgálonépi szervezet az új intézmények ellátására (1972: 271). GYÖRFFY tehát a szolgálonépi szervezet kialakulásának feltételeit főként gazdasági

és társadalmi tényezőkben, annak rétegződésében látja. A szolgálónépi rendszer működését, valamint annak felbomlását vizsgálva HECKENAST megjegyzi, hogy a szolgálónépek egyrészt rabszolgaként függtek a fejedelemtől, hiszen az bármikor áttelepíthette, eladományozhatta őket, illetve különböző szolgálatokat róhatott ki rájuk. Másrészt viszont termelőeszközökkel ellátott önálló földművelők voltak. Munkájuk tehát megoszlott az önellátás és a fejedelemnek járó szolgáltatások teljesítése között. HECKENAST az udvari népeket szolgálatuk alapján két csoportra osztotta: míg az egyikbe a meghatározott termékeket beszállítók, mint például a kézművesek, addig a másikba a bizonyos munkára kötelezettek, tehát például a szakácsok, vadászok tartoznak (1970: 73–76). GYÖRFFY pedig a szolgálat fajtája alapján hat csoportot különített el, melyek a következők: földművelő, állattenyésztő, halász–vadász–madarász, kézműves, belső udvari ellátó, országos ellátó szervezethez tartozó (1972: 290–292). S mivel ezeket a szolgálatokat általában valamilyen uradalmi központban teljesítették, ebből következik, hogy a szolgálatra fordított idő nem lehetett korlátlan, hiszen önmaguk fenntartásáról is gondoskodniuk kellett (HECKENAST 1970: 76–82). A szolgálónépi szervezet felbomlását illetően pedig HECKENAST megállapítja, hogy bár a királyi birtokból már I. István is adományozott az egyházi és világi előkelőknek, de a királyi- és várbirtokok eladományozása a 13. század jellemző tulajdonsága. A szolgálónépek eladományozásában két szempont játszott közre az uralkodó részéről: vagy valamilyen egyházat akart megfelelő szolgálónépekkel ellátni, vagy azért adományozta el őket, mert már nem látta hasznukat. A szolgáltatás elavulásának következménye, hogy a 13. század közepére Magyarországon felbomlik a szolgálónépekre épített királyi birtokszervezet. S megindul a városi kézművesség és az egységes jobbágyság kibontakozása, melybe a szolgálónépek nagyrésze beleolvadt (HECKENAST 1970: 82–86). KRISTÓ GYULA az 1970-es években HECKENAST és GYÖRFFY megállapításait történeti és nyelvészeti szempontból is kritika alá vetette. HECKENAST esetében nem ért egyet a datálással, valamint indokolatlannak tartja, hogy a foglalkozást jelentő helyneveinkből kíván nagyívű történeti következtetéseket levonni. A foglalkozásnévi településnevek kronológiai jellemzőiről a későbbiekben kívánok szólni. GYÖRFFY eredményeit pedig azért bírálja, mert bár datálása jóval megengedőbb, de KRISTÓ szerint mégis indokolatlanul épített nomád párhuzamokra, hiszen a magyarok esetében nem bizonyítható a barbár szolgálónépi szervezet létezése (1976: 69–71).

7. A településnév-típusok szerkezeti jellemzői

7.1. Általános jellemzők

A klasszikus helynév-tipológia szerkezeti szempontból a településnevek háromféle alakulási módját különíti el. Az egyrészes: metonimikus és morfológikus, valamint a kétrészes, összetett struktúrát: tehát a települést jelentő földrajzi köznévi utótaggal, vagy már létező településnévi alaptaggal álló elnevezéseket. Ezek a fő kategóriák azonban az árnyaltabb kép kialakítása érdekében olykor bővítésre szorulnak. Az egyes névadási módok (metonimikus, morfológikus, összetétel), és ezeken belül a településnévtípusokra jellemző képzők, utótagok bemutatását követően a személynévi- és foglalkozásnévi eredetű településnevek strukturális jellemzőiről kívánok szólni, amelyek a dolgozat további részében alapvető összehasonlítási alapként szolgálnak.

7.2. Metonimikus névadás

A metonímia a névátvitel egyik formája, melynek definiálása során a legtöbb munka beéri azzal, hogy „két fogalom közötti időbeli, térbeli, anyagbeli érintkezéssel vagy ok-okozati kapcsolaton alapul. A két fogalom között asszociációs kapcsolat létezik, s ennek eredményeképpen az egyik fogalomnak, a kifejezőnek a nevét átvisszük a másiknak, a kifejezendőnek a jelölésére, és annak értelmében használjuk” (SZIKSZAINÉ 2007: 417). A jelenség kutatásában elsőként CSÜRY BÁLINT neve említendő meg, aki 1928-ban, akadémiai székfoglalójában több tucat metonimikus jelentéstípust különített el (CSÜRY 1929). Majd KÁROLY SÁNDOR 1970-es munkájában különbözteti meg a *pars pro toto*, illetve a *totum pro parte* típusú metonimiákat. Míg az előbbi csoport esetében a táj egy részletének, objektumának a nevét használják egy nagyobb területi egység megnevezésére, addig az utóbbiban a nagyobb terület egészének elnevezése válik a terület kisebb részleteinek megnevezőjévé (1970: 168–169). KÁROLY SÁNDOR műve nyomán HOFFMANN ISTVÁN a helynevekre jellemző névátviteli formákat vizsgálta (1993, 2007). Munkájában a metonimikus helynevek jelentéssz összefüggéseinek két fő típusát különíti el. Első csoportba sorolja a *hely > a hely, ahol ez található*; a *folyó > a terület, ahol található*; a *kút, forrás > a terület, ahol található*; az *állóvíz > a terület, ahol található*; az *állóvíz > a folyó, amely belőle ömlik*; az *út > a terület, ahol ez vezet*; az *út > épület, amely mellette van*; a *mezsgye > a terület, amelyen meghúzódik*; az *épület > a hely, ahol található*; *építmény > a hely, ahol található*; a *terepalakulat > a hely, ahol található* *pars pro toto* típusú, illetve a *terület > épület (tanya), amely rajta van* *totum pro parte* típusú

metonímiákat. Második csoportba pedig a növény > a hely, ahol terem; állat > a hely, ahol előfordul; esemény > a hely, ahol megtörtént; cselekvés > a hely, ahol végzik; személy > a hely, ahol történt valami; személy > a hely, ami a tulajdona; személy > a hely, ahol lakik; típusú metonimikus helynevek tartoznak (HOFFMANN 2007: 118–125). Dolgozatom témája szempontjából ez utóbbiak lesznek fontosak.

7.3. Morfematikus névadás

A magyar településnevek morfológiai felépítését vizsgálva jelentős számban vannak jelen a képzőt tartalmazó névalakulatok. S bár a kutatók gyakran használták a helynévképzés, helynévképző, földrajzinévképző kifejezéseket, magát a fogalmat nem definiálták, ebből kifolyólag pedig nem is értelmezték egységesen. A helynévképzés fogalmának definiálásában jelentős pontosítást HOFFMANN ISTVÁN végzett: „a helynévképzővel történő névalkotást olyan eljárásként definiálhatjuk, amelynek során az adott jelsor helynévi, tulajdonnévi státusa azáltal teremtődik meg, hogy egy tömorfémához helynévképzőt illesztünk” (HOFFMANN 2007: 88–89). Ezt a felfogást érvényesíti BÉNYEI ÁGNES is monográfiájában, amelyben megjegyzi, hogy a képzett helynév és a képzős helynév fogalmak nem egyenértékűek. A helynévképzés kapcsán alapvető probléma azonban, hogy bizonyos képzők nem választhatók el a közszavak hasonló alakú képzőitől. BÉNYEI ÁGNES úgy fogalmaz, hogy míg a közszavaknál a képző a jelentésmódosítás eszköze, addig a személy- és helynevek alakulásakor névképző, nevet létrehozó funkciója van (BÉNYEI 2012: 25).

A személynévi és a foglalkozásnévi településnév-típus esetében is elmondható, hogy képzős formában kevésbé fordulnak elő, mint metonimikusan, de ennek ellenére ez a névadási mód is igen produktívnak nevezhető. A személynévből alakult településnevek alkotásában két képzőelemnek, az *-i* birtokjelből alakult és a *-d*, eredetileg kicsinyítő funkcióval bíró képzőknek kiemelt jelentősége volt. Másodlagosan ugyanebben a szemantikai csoportban a *-j*, *-aj* ~ *-ej* képzők említendők meg (TÓTH 2017: 127). A foglalkozásnévi eredetű településnevek esetében a képzős alakok nem túl gyakoriak, de a meglévőknel az *-i* képzőnek volt jelentős szerepe (RÁ CZ 2015a: 413). Az elkövetkezendőkben nézzük meg, hogy vajon mivel magyarázható e képzők helynévképző funkciójának kialakulása!

A *-j* képző elsődleges funkciója a valakihez, valamihez való tartozás kifejezése volt. Helynévképzőként való elterjedését segíthette, hogy a

korai ómagyar kor végén gyakori az *-aj*, *-ej* végződés előfordulása. S mivel a személynevek gyakran metonimikus úton, közvetlenül váltak helynévvé, ezért a képző is felvehette a helynévképző funkciót. Aktivitása azonban a korai ómagyar kor végén meg is szűnt, ezután nem jöttek létre helynevek *-j* képzővel (BÉNYEI 2012: 91–94).

A *-d* képző helynévalkotó funkcióját már a legkorábbi elemzések is felvetik. Az ómagyar korban poliszém képző volt, állt kicsinyítő-becéző-, személynév-, sorszámnévképző szerepben, valamint gyakorító- és mozzanatos igeképző funkcióval is bírt. Az ómagyar korban személy- és helynévképző funkciójában volt a legelevenebb. Helynévképző funkciójának kialakulását az elemzők egy része a személynevekben való gyakori előfordulásával magyarázza. A pusztai személynevek helynévvé válásával ugyanis a képző jellegzetes helynévi végződés lett. BÁRCZI GÉZA arra mutatott rá, hogy a földrajzi nevekben gyakoribb a *-d* képző, mint a személynevekben, ezt pedig azzal magyarázta, hogy a névadók ennek a becéző funkcióval bíró képzőnek a segítségével akarták elnyerni a birtokos jóindulatát. S mivel a személy és a birtok neve eltért, így a *-d* helynévképző funkciót vett fel (1958: 159). D. BARTHA KATALIN pedig úgy véli, hogy a képző eredeti, kicsinyítő-becéző funkciójából személynévképző, majd mivel a személynevek gyakran előfordultak helynevekben, helynévképző lett (1958: 103). Helynévképzőként a 13–14. században volt a legproduktívabb, de a későbbiekben is igen eleven képzőnek bizonyult. Több típusú alapszóhoz is járul helyneveinkben, a településnévtípusok közül azonban leggyakrabban a személynévből alakult nevekhez kapcsolódik. BÉNYEI ÁGNES vizsgálataiban arra jutott, hogy a képző népnemekhez, törzsnevekhez és foglalkozásnevekhez ritkán kapcsolódik, ezekben a csoportokban az *-i* helynévképző használata a gyakoribb (2012: 53–70).

Az *-i* képző funkcióját tekintve megjelenhet birtoktöbbsesítő jel variánsaként, az E/3 birtokos személyjel egyik alakváltozataként, valamint helynevekben helynévképzőként. Helynévképzőként való előfordulása az ómagyar korban gyakori volt. Kronológiáját tekintve ez utóbbi funkcióban a 13–14. században volt a legproduktívabb, s bár a 15. században is megjelenik, de kisebb számban. Az *-i* képzős helynevek funkcionális-szemantikai szempontból két részre oszthatók: a személynévi és köznévi alapszavakból állókra. Előbbihez a birtokost megnevező *-i* képzős helynevek tartoznak, ezért is merülhet fel esetükben az *-i* birtokjel funkciója, addig utóbbi csoportban az *-i* ezen funkciója már egyértelműen kizárható, hiszen ide növényzetre, állatvilágra, térszínformára stb. utaló

lexémák sorolhatók. Az első csoportba a személynévből, tisztségnévből, foglalkozásnévből, népnévből, törzsnévből és helynévből alakult településnevek tartoznak. Megoszlásukat tekintve BÉNYEI ÁGNES megállapítja, hogy a személynév + *-i* típus a leggyakoribb, de igen produktívnak tekinthető a tisztségnév + *-i* csoport is, véleménye szerint valószínűleg azért, mert az alapszó köznévi, amihez a képző gyakrabban társul. A tisztségnevekhez szorosan kapcsolódó foglalkozásnevek is gyakran, szinte kizárólagosan *-i* képzővel alakulnak, más képző igen ritka ebben a csoportban (BÉNYEI 2012: 79–85).

A személynévből helynévképzővel alakult településnevek esetében tehát a *-d*, *-i*, *-j*, *-aj* ~ *-ej* morféimák, míg a foglalkozásnévből alakult településnevek esetében főként az *-i* képző játszott jelentős szerepet. Erről részletesebben az egyes kategóriák bemutatásakor kívánok szólni.

7.4. Összetétellel alakult névformák

A kétrészes nevek a régi magyar településnév-állományban magas arányban fordulnak elő, így a vizsgált településnév-típusok esetében sem elhanyagolhatók. Már a legkorábbi történeti helynév-típológiai munkák is számolnak a földrajzi köznévi utótaggal álló helynevek típusával. KÁZMÉR MIKLÓS egy teljes monográfiát szentelt a *-falva* utótagú településneveinknek (1970). Napjainkban pedig BÁTORI ISTVÁN foglalkozott behatóbban a *-telek* helynévformánszal (BÁTORI 2015). KRISTÓ 1976-os munkájában is elkülöníti az utótaggal alakult helynevek csoportját, de már ekkor megjegyzi, hogy ebben a kategóriában a szakirodalom főként azokat a lexémákat tette a vizsgálat tárgyává, amelyek 'emberi lakótelep' vagy 'emberek sokadalma' jelentéssel bírnak, mint például a *falva*, *laka*, *háza*, *telke*, *szállása*, *ülése*, *soka*, *népe* utótagok (1976: 89). S valóban, a legtöbb munka a települést jelentő földrajzi köznevekkel alakult formákat tárgyalja, s ezáltal kevesebb figyelem jut a már meglévő helynevekhez való kapcsolódásra. Ennek oka valószínűleg keletkezéstörténeti háttérükben keresendő, hiszen míg előbbi csoport elsődleges, addig az utóbbiak másodlagos keletkezésű névstruktúrák (TÓTH 2017: 145).

7.4.1. A települést jelentő földrajzi köznévi utótaggal álló településneveket a korábbi munkák összetételnek, névösszetételnek, birtokosjelzős összetételű helynévnek vagy *falva*-típusú összetételnek nevezik. Az újabb munkákban e lexémákat rendszerint névformánsként emlegetik (BÁTORI 2017: 61). J. SOLTÉSZ KATALIN megfogalmazása szerint ugyanis a névformáns alatt az egyes névfajtákra jellemző

szóelemeket, utó- vagy előtagokat, képzőket értjük, amelyek már a névtستن való pusztja jelenlétükkel is jelzik, hogy az általuk létrehozott elnevezés tulajdonnévi szerepben áll (J. SOLTÉSZ 1979: 19). Ezáltal igen fontos szerepet játszanak a helynevek felépítésében, hiszen kifejezik a név által jelölt hely fajtáját. A névformánsok lehetnek toldalékjellegűek és lexikális természetűek is. A toldalékjellegű helynévformánsokon a fentebb említett *-d, -i, -j, -aj ~ -ej* helynévképzőket értjük. A lexikális helynévformánsok pedig két további altípusra, elsődleges és másodlagos helynévformánsokra oszthatók. A primér (elsődleges) helynévformánsok jellemzője, hogy a helyfajta jelölő funkció egybeesik a formánsként álló földrajzi köznév szótári jelentésével. Ide tartoznak például a *falu ~ falva, város* lexémák. A szekundér (másodlagos) helynévformánsok közé pedig azok a lexémák sorolhatók, amelyek a gyakori használat következtében fajtajelölő szerepre tettek szert. Például: *föld(e), telek ~ telke, egyháza, monostora, ülése, szállás(a), lak(a), ház(a), vára, hida* stb. Ezek eleinte metonimikus úton jöttek létre, majd a már meglévők mintájára alakulhattak ki a további névformák (BÁBA 2013: 103–106). Utóbbiak körét meghatározni azonban nem könnyű feladat, hiszen az ide sorolható lexémák nagyon eltérő megterheltségűek, valamint nehéz közös tulajdonságokat keresni bennük, mely által a kategória pontosan körülhatárolható lenne (TÓTH 2008: 185).

A névtípus kronológiáját illetően, ahogyan azt már a fentiekben is tárgyaltam, elmondható, hogy kétrészes nevek 1000–1200 között csak nagyon szórványosan tűnnek föl és majd csak az 1300-as évektől válnak produktívvá. A névtípus a 14–15. században a legelterjedtebb, az 1500-as évektől pedig csak elvétve fordul elő. Azonban a különböző lexémák helynévalkotásban betöltött szerepe, produktív időszakuk is eltérő: például a *telek ~ telke, föld(e), lak(a)* lexémák a 14. század első felében a leggyakoribbak, ezt követően a *telek ~ telke* típusúak gyorsan, míg a másik két típus lassabban szorul vissza. A *ház(a), egyház(a)* utótagok az 1300-as évektől kezdődően produktívak és csak a 15. században figyelhető meg körükben jelentős visszaesés (BÁTORI 2017: 71–73).

7.4.2. A kétrészes összetételi struktúrán belül másodlagosaknak tekinthetők azok a településnevek, amelyek esetében egy új lexéma, előtag már meglévő helynévhez kapcsolódik. Az ilyen típusú településnevek létrejöttében minden bizonnyal nagy szerepe volt a faluosztódásoknak, mely során névdifferenciálódással korrelatív településnévformák alakultak ki. Másrészt pedig a településnévi homonímia megszüntetése érdekében is alakulhattak nevek ily módon (TÓTH 2017: 175).

8. Személynévi településnevek szerkezeti jellemzői

8.1. A névtípus kronológiai jellemzői

A formáns nélküli személynévi helyneveket illetően a kutatók egyetértenek abban, hogy a névtípus a honfoglalás előtt, tehát az ősmagyar korban alakult ki. Ennek igazolására Konstantinos Porphyrogenetos *De administrando imperio* című művének 38. fejezete áll rendelkezésükre, mely 950–952 között keletkezhetett. A fent említett fejezet a magyarok új szállásterületre költözéséről szól, melyet első vajdájukról, *Lëvediről* neveztek el. S bár a helynévvel kapcsolatban több felvetés is megfogalmazódott, széles körben HARMATTA JÁNOS (1984) elképzelése vált elfogadottá, mely szerint a név formáns nélküli pusztaszemélynévből keletkezett metonímiával. Ez alapozza meg GYÖRFFY GYÖRGY (1984) és BENKŐ LORÁND (1984) vélekedését is, mely szerint a helynév csak *Lëvedi* törzsfő szállásterületét, nem pedig a magyarság egészének szálláshelyét jelölte. A formáns nélküli személynévből alakult helynevek ugyanis – a későbbi helyneveink tanúsága alapján – nem jelöltek kiterjedtebb területet, csak szűkebb szálláshelyet, többnyire települést. A *Levédia* alakot tehát feltehetően Konstantinos alkotta meg, a görög *-ia* országnévképző hozzákapcsolásával, hiszen a megnevezett területet a magyarság egészének szálláshelyeként értelmezte (TÓTH 2017: 82–86).

A helynévtípus előfordulása a honfoglalást követően, az oklevelek számának gyarapodásával nagy mértékben növekedni kezd. Így megfelelően nagy számú adat áll a kutatók rendelkezésére a névtípus kronológiai ivének kirajzolásához. A történeti helynév-tipológia – ahogyan azt már a fentiekben ismertettem – úgy vélte, hogy a településneveknek kormeghatározó értéke van, s ennek megfelelően a településnevek datálását illetően igen merev határokat húzott. A névtípust MOÓR ELEMÉR nomádoknak nevezi, s a magyarság azon korszakából eredezteti, amikor még csak valakihez lehetett menni, nem pedig valahová. Ennek megfelelően kronológiai megállapításokat is tesz, mely szerint a névtípus már a 13. század elején kiment a divatból. Ezzel a felfogással ért egyet KNEZSA ISTVÁN, MAKKAI LÁSZLÓ és SZABÓ ISTVÁN is, akik úgy vélik, hogy az ilyen típusú helynevek legkésőbb a 13. század végén keletkeztek. KRISTÓ GYULA 1976-os munkájában ezt a fajta merev kronologizálást kívánja megcáfolni. Véleménye szerint a névtípus ugyanis sokkal tovább volt használatban, mint azt korábban gondolták. Módszerével megpróbálja a települések névadóit a dokumentumokban azonosítani, ez által megállapítani, hogy a névadó mikor élt, s mindebből pedig a település

korára vonatkozó megállapításokat tesz. Művében – bár azóta bebizonyosodott, hogy nem a legmegfelelőbb módszerekkel – de rámutat arra, hogy a pusztai személynéves helynevek keletkezése még a 13. század második felében is igen produktívnak tekinthető, sőt még a 14–15. század fordulóján is találunk rá példákat. Egyértelműen amellett foglal tehát állást, hogy a pusztai személynéves helynevek keletkezése nem zárható le a 12–13. század fordulóján (KRISTÓ 1976: 15–38).

A legújabb munkák a relatív kronológiamódszerét alkalmazva nem kívánnak éles határokat húzni egy-egy névtípus kronológiáját illetően (RÁCZ 2016). Ennek megfelelően TÓTH VALÉRIA is megállapítja, hogy a névtípus a 12. század második fele és a 13–14. század között a leggyakoribb. S bár a 13. század második felében gyakorisága csökken, ezzel párhuzamosan pedig a kétrészes struktúrák száma növekedni kezd, mégsem fogadja el azt az álláspont, amelyet többek között KNEI ZSÓFIA is képviselt, mi szerint a 13. század második felétől az összetett személynévi helynevek típusa kiszorítja a formáns nélkülit. Utóbbi vélekedést a kronológiai vizsgálódásai során KRISTÓ is cáfolta, úgy vélte, hogy már a 13. századot megelőzően is alakulhattak összetett nevek (1976: 91). A legújabb kutatások is azt bizonyítják, hogy a 13. századot megelőzően ugyan kevés, de néhány ide vonható adat feltűnik a forrásokban, a 13. századtól egyre nagyobb számban vannak jelen, majd a 14. században robbanásszerű elterjedése figyelhető meg a névtípusnak (TÓTH 2017: 146–156). Ezzel párhuzamosan ugyan a formáns nélküli személynévi településnevek előfordulása radikálisan csökken, de a pusztai személynévi helynévadás az ómagyar kor egész időszakában jelen van (TÓTH 2017: 82–98).

A személynévi településnevek relatív kronológiai jellemzőit tekintve a kutatók úgy vélik, hogy a 13. század második feléig a metonimikus névadás erőteljesen, a képzővel és utótaggal alakult formák pedig csekély mértékben növekedtek. A 13. század vége, a 14. század eleje pedig az összetett, kétrészes formák felívelő szakaszát és egyben a metonimikus formák lefelé ívelő szakaszát jelenti. Összességében azonban kijelenthető, hogy a korai ómagyar korban a személynévi településnévadást a formáns nélküli nevek határozzák meg (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 221–223).

8.2. A formáns nélkül alakult személynévi településnevek

A pusztai személynéves helynévi használata nagy érdeklődést váltott ki a kutatók körében, a helynévtípus kitüntetett figyelmet kapott a magyar helynévkutatásban. A magyar helynévadás legősibb kategóriájaként

tartották ugyanis számon, valamint mivel a Kárpát-medencében és a Közép-Európában élő népek nyelvében nem, vagy kevésbé ismert, ezért kizárólag a magyarságra jellemző névadási módként tekintettek rá. A legújabb kutatások azonban bebizonyították, hogy sem szemantikai, sem pedig szerkezeti szempontból nem minősülnek különleges elemeknek. Hiszen a hely és személy viszonyát kifejező nevek általánosak minden nyelv névadásában, illetve a metonímia is tipikus helynévalkotási módnak számít. E mellett nem csak a magyar helynévrendszerben terjedt el, hiszen szerepet játszik a törökségi, szláv, valamint újlatin nyelvek helynévalkotásában is. A névtípus magyarnak vélt jellege, valamint kronológiai jellemzői miatt sok esetben tulajdonítottak neki etnikum- és településtörténeti forrásértéket. Az idők során több kutató (KRISTÓ 1976, BENKŐ 1998, HOFFMANN 2008, TÓTH 2017) felhívta azonban a figyelmet arra, hogy az ilyen esetekben óvatosan kell eljárni. Nem elhanyagolható tényező ugyanis a vegyes lakosságú területeken a névmodellek kölcsönzése, a településtörténeti megállapítások esetében pedig a településnevek kormeghatározó értékének tévútjaira hívták fel a figyelmet. A névtípus kapcsán a szakmunkák főként a 'személynév > a hely, amely a tulajdona' szemantikai típussal foglalkoznak, mely esetében a birtokos(ok) család- vagy személyneve válik az elnevezés alapjává. Ez nem véletlen, hiszen a településnevek esetében ez a leggyakoribb névtípus, HOFFMANN azonban megjegyzi, hogy az ilyen helynevek mögött gyakran nem birtoklástörténeti háttérrel kell keresnünk. Nem elhanyagolható ugyanis a 'személy > a hely, ahol lakik', valamint a 'személy > a hely, ahol történt vele valami' típus sem, bár jóval kisebb számban fordul elő. Ezen névtípusok, valamint az analógiás jelenség figyelembevételével tehát jól látható, hogy a személynévi helynevek mögött gyakran nem birtoklástörténeti háttérrel kell keresnünk (HOFFMANN 2007: 123–127).

A TÓTH VALÉRIA által vizsgált személynévi eredetű helynevek adatállománya különböző történeti forrásokból, szótárakból és adattárakból állt össze, melyek településnevekre vonatkozó megállapításait kívánom felhasználni (FNESz., KMHsz. 1., HA. 1–3., BÉNYEI–PETHŐ 1998, PÓCZOS 2001, TÓTH 2001, RÁCZ 2007).

Az általa vizsgált korpusz névanyagában a településnevek 67%-a alapalakban állt, tehát ezek az elnevezések mindenféle képző, utótag hozzáadása nélkül, személynévből keletkeztek (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 220–221). S bár a pusztai személynévből létrejött településnevek szerkezeti és kronológiai szempontból különleges státuszú elemeknek minősülnek más nyelvek helyneveivel összevetve, addig a hazai

helynévrendszerben a névtípus döntő többsége mégsem meglepő. A metonímia ugyanis általában is tipikus eszköz a magyar helynevek létrehozásában, hiszen a társadalmi csoportnevekből, állat- és növénynevekből, valamint az élettelen dolgok neveiből alakult települések körében is ez a forma a leggyakoribb (TÓTH 2017: 77).

8.3. Helynévképzővel alakult személynévi településnevek

A TÓTH VALÉRIA által készített adatbázisban a személynévi településnevek 11%-a állt képzős alakban. A névtípus létrehozásában, ahogy a korábbiakban erről már szó esett, főként az *-i* és *-d*, valamint másodlagosan a *-j*, *-aj* ~ *-ej* képzők játszanak szerepet. Gyakoriságuk okát TÓTH VALÉRIA, BÉNYEI ÁGNES álláspontját elfogadva, funkcionális okokkal magyarázza. Az *-i* képző ugyanis a birtokjellel azonos eredetű, éppen ezért érthető, hogy helynévképzői szerepben leggyakrabban személynemekhez kapcsolódik. A *-d* képző pedig mivel eredetileg személynévképző funkcióval bírt, így helynévképzői szerepe mondhatni természetes folyamat volt, ez a névtípus vált ugyanis a leggyakrabban metonimikus úton helynévvé (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 235). Ez a jelenség azonban felvet egy újabb problémát. A *-d* képzővel álló személynévi helynevek esetén ugyanis sok esetben nem állapítható meg az eredeti funkció, tehát az, hogy a *-d* a személynév, avagy a helynév képzésében vett-e részt. Ugyanez a probléma merül fel a *-j*, *-aj* ~ *-ej* képzők kapcsán is. A képzőelem keletkezési módjáról, szerkezeti felépítéséről FEHÉRTÓI KATALIN és BENKŐ LORÁND folytatott vitát (2004–2005), mely során FEHÉRTÓI megállapította, hogy személynévi helynevekben ómagyar településnév-képzőként, valamint magyar és szláv személynévképzőként is jelen lehet a képző. BÉNYEI ÁGNES munkájában arra mutat rá, hogy mindez szerkezeti szempontból fontos különösen, hiszen nem lényegtelen, hogy az adott helynév metonimikus vagy morfematikus úton jött-e létre. Metonimikus úton abban az esetben, ha a képző a személynév, morfematikus úton pedig akkor, ha a helynév létrehozásában játszott szerepet. Ennek eldöntésében segítséget nyújthat, ha a forrásként felhasznált oklevél tartalmazza a névadás alapjául szolgáló nevet, ez azonban igen ritkának számító jelenség. Feltehetően helynévképző funkciót tölt be azonban a képzőelem abban az esetben, ha a településnév személynévi megfelelőjének csak képző nélküli változataira van adat. Ebből következik tehát, hogy valószínűleg személynévképző funkciót tölt be a képzőmorféma, ha a személynévi alapszónak csak képzős formái adathozhatók (BÉNYEI 2012: 60–61). Az *-i* képző nem vet fel ilyen típusú

kérdéseket, hiszen az *-é* birtokjeltől funkcionálisan és alakilag is eltávolodott. TÓTH VALÉRIA vizsgálataiban arra is rámutatott, hogy az *-i* és a *-d* képzők által, morfematikus úton létrejött személynévi településnevek körében a referáló személynévek vannak többségben a sajátosságjelölőkkel szemben, s a típuson belül messze kiemelkednek a latin személynévből alakult elnevezések (TÓTH 2017: 127–129).

8.4. Összetétellel alakult személynévi településnevek

Az összetétellel alakult személynévi településnevek esetében a földrajzi köznévi utótaggal álló (főként jelölt birtokos jelzős szerkezetű) típus bizonyul gyakoribbnak, hiszen az esetek 18%-ában így keletkeztek a személynévre visszavezethető településnevek (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 220–221). TÓTH VALÉRIA személynévi helynévadással foglalkozó monográfiájában megállapítja, hogy a névadási motiváció többnyire itt is, ahogyan a metonimiával alakult névcsoport esetében is, a birtoklás kifejezése. Nem véletlen tehát, hogy mind kognitív-pragmatikai, mind pedig szerkezeti szempontból is leggyakrabban a formáns nélkül alakult csoporttal vetik össze őket, mely azonban sok tekintetben nem biztosítja a névtípus teljeskörű megismerését. TÓTH VALÉRIA is összehasonlítja ugyan őket, de felhívja rá a figyelmet, hogy az összetétellel alakult személynévi helynevek önmagukban is vizsgálhatók. Megjegyzi, hogy a névadás motivációját tekintve az összetett névstruktúrában a személynév kifejezheti azt is, hogy az illető (család) ott él, hogy háza/házuk a közelben van, illetve az adományozó neve is szerepelhet az előtagban (TÓTH 2017: 156–157). Megjegyzi továbbá, hogy az ilyen típusú helynevek esetében is főként sajátosságjelölő- és referáló személynévek vesznek részt a név létrehozásában. Azonban amíg a formáns nélküli helynevekre nem jellemző, addig az összetétellel alakult személynévi helyneveknél igen gyakori jelenség, hogy két névtípus is megjelenik egy településnévben. Ez a jelenség adja a két típus (metonimikus, összetétel) közti legfőbb különbséget szerkezeti szempontból. Hiszen míg az általa végzett kutatások alapján arra jutott, hogy a formáns nélküli helynevekben a szerkezetben álló személynévek elhanyagolhatók, addig az összetételi struktúra esetében 5%-ban jelen vannak. Ez a jelenség a személynévrendszer átalakulásával hozható összefüggésbe, hiszen a 13–14. századra bizonyos kommunikációs helyzetekben általánossá válik a többrészes személynév használata. Ezzel mintegy párhuzamosan, a 13. századtól kezdődően az összetett személynévi helynevek egyre nagyobb számban vannak jelen a forrásokban, a 14. századtól pedig egyfajta

névrobbanás következik be a névtípus esetében, a két jelenség közti összefüggés tehát szépen kirajzolódik. A személynévszerkezeteknek is több típusa jelentkezik a földrajzi köznévi utótaggal álló helynevekben. A nevek jelentős részében két személynév fajta kapcsolódik az utótaghoz. Az esetek kisebb hányadában ugyan, de jelen dolgozat szempontjából mégis fontosnak bizonyuló esetekben pedig egy sajátosságjelölő vagy egy referáló szerepű személynév és foglalkozás- vagy tisztségnév szerepel az összetett helynév első névrészában. Ebbe a típusba sorolhatók például a *Ivánkabánháza* vagy a *Péterpappfalva* településnevek (TÓTH 2017: 165–174).

A személynévi előtaggal és helynévi utótaggal alakult településnevek adják az összetétellel létrejött településnevek másik csoportját. Ezek azonban jóval kisebb arányban, az esetek mindössze 4%-ában fordulnak elő (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 220–221). A névtípus mégis jelentős, hiszen az összetett településnevek kialakulásában nagy szerepe volt a faluosztódásoknak, melyek oka a személyek, családok közötti birtokmegosztás, így érthető, hogy az így létrejött településneveket leggyakrabban a birtokos nevével jelölték (TÓTH 2017: 174–176). A birtokmegosztással és birtoklással magyarázható az is, hogy a helynévi utótagú személynévi településnevek főként birtokosjelzős összetételekben tűnnek fel. A jelöletlen birtokosjelzős szerkezetek létrejöttében pedig valószínűleg olyan településtörténeti tényezők játszottak szerepet, minthogy például ikerfalvaik sem birtokosjelzős szerkezetben álltak. Emellett a második, helynévi névrész fonológiai, morfológiai felépítése is nagy hatással volt a birtokosjelzős összetétel jelöltségére vagy jelöletlenségére. Amikor helynévvégi *-i* egybeesett a birtokos személyjel alakváltozatával, a névadók gyakran szükségtelennek érezték az újbóli jelölést, hiába tért el a két képzőmorféma funkciója (TÓTH 2017: 180–181).

9. Foglalkozásnévi településnevek szerkezeti jellemzői

9.1. A típusba sorolható lexémák köre

A foglalkozásnévből alakult településnevek szerkezeti jellemzőinek bemutatása előtt fontos néhány szóban szólni a névtípust létrehozó lexémákról. A foglalkozásnévi településnevek vizsgálatával elsőként HECKENAST GUSZTÁV foglalkozott átfogóbban (1970). Művében 38 olyan foglalkozásnevet vett számba, amelyek a településnevekben is megjelennek. Az általa felsorolt településnevek a következők: *Ács ~ Álcs*

~ *Álcsi, Ardó ~ Ordó ~ Erdőóvó, Bocvár ~ Bocvárd, Csatár ~ Csitár, Daróc, Esztergár ~ Esztergály, Fazekas, Fonó ~ Fonyó, Födémes ~ Fedémes, Gerencsér, Halász ~ Halászi, Hodász ~ Bobrovník, Horó ~ Huró ~ Haró, Hőgyész ~ Hölgyész, Kádár, Konyár ~ Kanyár, Kovács ~ Kovácsi, Lovász ~ Lovászi, Madarász, Márcadó, Mecsér, Mester ~ Mesteri, Mézadó, Molnár ~ Molnári, Örményes, Ötvös, Peszér ~ Peszéri, Ribnik ~ Ribnyak, Sarlós, Solymár, Szabó, Szakács ~ Szakácsi, Szántó, Szekeres, Szöllős, Szűcs ~ Szócs ~ Szúcsi, Takácsi, Tárnok, Taszár ~ Teszér, Tímár, Udvarnok, Vadász, Vasas, Verő, Voderad ~ Vedered (1970: 90–132). Listáját nyelvészeti szempontból RÁCZ ANITA (2015a) korrigálta, aki csak azokat a településneveket vonta be a saját kutatásába, amelyekről bizonyítható, hogy alapját a középkori magyar nyelvben valóban közszói használatban előforduló lexémák adják. Vizsgálatában a korai szótárak (Szenczi Molnár, Czuczor–Fogarasi), etimológiai szótárak (EtSz., TESz., FNESz.), nyelvtörténeti szótárak (OklSz., SzT.), valamint a Néprajzi Lexikon szócikkei voltak segítségére. Kutatása során arra jutott, hogy a foglalkozásnévi településnevek listájából kizárhatók a *Csatár, Konyár, Mecsér, Ribnik* és *Taszár* nevek, amelyek valószínűleg nem magyar, hanem szláv közsóból keletkeztek. Ezeken kívül az adatokat sem vette figyelembe, amelyekre foglalkozást jelentő közsóként nincs példa a régi magyar nyelvben. Ilyenek például a *Bocvár, Márcadó, Mézadó, Sarlós* településnevek. Szintén kizárja a *Fedémes* településnevet is, amelyet a legtöbb szakmunka e típusba tartozó településnévnek tekint, ám HOFFMANN ISTVÁN a Tihanyi alapítólevél *fidemsi* szórványa kapcsán meggyőzően bizonyítja az elnevezés közszói eredetét (HOFFMANN 2010: 157–160). RÁCZ ANITA megjegyzi továbbá, hogy nem sorolhatók a foglalkozásnévből alakult településnevek csoportjába azok az elnevezések, melyek esetében nem közvetlenül jelenik meg a foglalkozás vagy szolgáltatás neve. Tehát azok a településnevek, amelyekben csupán a foglalkozás, szolgáltatás egy jellemző mozzanata vagy a munkavégzéshez szükséges eszköz, a tevékenység tárgya jelenik meg. Ilyen például az *Ártánd, Méhelő, Köteles* elnevezések. Az ide sorolható lexémák listáját azonban nem csak rövidítette, hanem bővítette is. GYÖRFFY GYÖRGY Árpád-kori történeti földrajzának négy kötete alapján foglalkozásnévi településnévnek tekintette a *Csősz, Dusnok, Fegyvernek* és *Lövő* neveket is. Ezeket figyelembe véve végül megállapítja, hogy a magyar nyelvben 33 lexéma vett részt foglalkozásnévi településnév létrehozásában, amelyek felhasználásával összesen 344 település elnevezése jött létre. A szerző azonban hangsúlyozza, hogy ahogyan a korábbi listák, úgy ez a lista sem*

tekinthető véglegesnek, a további kutatások bővíthetik, de akár csökkenthetik is a szóba jöhető lexémák számát (RÁCZ 2015a: 410–411). Fontos megjegyezni továbbá, hogy a HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH-féle munkában funkcióbeli hasonlóságuk miatt a társadalmi csoportba tartozást, társadalmi jogállást kifejező szavakat is a foglalkozásnevek csoportjához sorolják, ám némiképp el is határolják azokat a foglalkozásnévi településnevektől a típusra jellemző sajátosságok miatt. A hozzájuk kapcsolódó példákat ezért a megfelelő szerkezeti típusoknál tárgyalják ugyan, de az arányok számításánál már nem veszik őket figyelembe (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 283–287).

9.2. Kronológiai jellemzők

A foglalkozásnévi eredetű településnevek kronológiai jellemzőivel a múlt században több jeles kutató is foglalkozott, többek között MEZŐ ANDRÁS, NÉMETH PÉTER, illetve az előbb említett HECKENAST GUSZTÁV (1970). KRISTÓ e nevek általuk megállapított datálását is kritika alá vetette. A foglalkozásnévi eredetű településnevek produktív időszakát az említett kutatók a 10. századra tették, KRISTÓ véleménye szerint azonban, ha már ekkor elterjedt lett volna a névforma, abban az esetben a 11–12. századi okleveleknek bőségesen kellene tartalmazniuk foglalkozásnévi településneveket, ezzel szemben még a 12. század második felében is igen kevés, a névformához tartozó adat található a forrásokban. Megállapítja, hogy HECKENAST dimenziótévesztést követett el akkor, amikor az erdőispánságok minden foglalkozásnévi települését az erdőispánságok keletkezési idejére vezette vissza, majd ezt az elméletet alkalmazta a királyi erdőispánságok esetében is. Ezzel térben egymás melletti helységeket időben állított egymás mellé tévesen. KRISTÓ konklúziója a datálás kapcsán, hogy nincs olyan kényszerítő körülmény, amely miatt a falvakat a 10. századba kellene visszavezetni (1976: 66–69). KRISTÓ ezen munkájában tehát főként a datálás merev határain kívánt lazítani. Okleveles adatok elemzése segítségével megállapította, hogy a pusztasági képzővel alakult foglalkozást jelentő lexémákkal alakult helyneveink létrejöttének folyamata nem zárult le a 11–12. század folyamán, hanem még a 14–15. század fordulóján is keletkeztek ilyen típusú településnevek (1976: 74–84). S bár ez a nézet sokkal helytállóbb, mégis fontos újra megjegyezni, hogy a legújabb kutatások szerint a névtípusok, nevek keletkezési idejét pontosan nem, csak hozzávetőlegesen, a relatív kronológia módszerét alkalmazva lehet megállapítani (RÁCZ 2016). Az így végzett kutatások fényében úgy látszik, hogy a metonimikus névadás

felívelő szakasza ebben a csoportban is a 13. század első felében kezdődött, csúcsát a század második fele jelentette, de még a 15. század első felében is keletkeztek helynevek ezzel a névadási móddal. A helynévképzős és kétrészes struktúrák ebben a névtípusban is ugyanolyan kronológiai jegyeket mutatnak, mint a személynévi eredetű településnevek (RÁCZ 2015a: 415–416). Összességében tehát, ahogy a személynévi, úgy a foglalkozásnévi településnév típus esetében is elmondható, hogy a metonimikus és morfológikus névadás régebbi, mint az összetétel. Ez azonban a magyar helynévrendszerben bekövetkező szerkezeti változás eredménye.

9.3. A formáns nélkül alakult foglalkozásnévi településnevek

A foglalkozásnévi településnevek tipológiai rendszerező vizsgálatára az elsők között KRISTÓ GYULA vállalkozott. Művében a foglalkozásnévből alakult településneveket – ugyanúgy ahogyan a törzs- és népnévi, valamint személynévi településneveket – három fő tipológiai csoportra osztja. Ezek pedig a következők: pusztai foglalkozásnévből alakult, foglalkozásnév + *-i* képzővel létrehozott és foglalkozásnév + valamilyen utótaggal álló helynevek (1976: 65). A foglalkozásnévi településnevek átfogóbb, strukturális szempontokat előtérbe helyező vizsgálatával napjainkban főként RÁCZ ANITA foglalkozott (2006, 2011, 2015, 2016, 2018). A három klasszikus történeti-tipológiai csoport mellett két másik szerkezeti formát is meghatározott. A szerkezeti típusok a következők: a foglalkozásnév alapalakban, képzős alakban, települést jelentő földrajzi köznévvvel áll, jelző már meglévő településnév mellett, nem települést jelentő földrajzi köznévvvel áll (RÁCZ 2015a: 413).

A névtípusra vonatkozó kutatásaiban megállapította, hogy ahogyan a személynévi, úgy a foglalkozásnévi településnevek is főként alapalakban szerepelnek az ómagyar korban. Vizsgálódásai során arra jutott, hogy a foglalkozásnév a településnevek 72%-ában alapalakban áll. Az ide sorolható elnevezések egy- vagy kétrészesek egyaránt lehetnek. Egyrészes településnév például az *Ács*, *Daróc* foglalkozásnévi lexémát tartalmazó településnevek. A kétrészes névalakok az eredetileg egyrészes településnév jelzői előtaggal történő bővülésével jöttek létre. Ezekben az esetekben a foglalkozásnév a településnév második, megnevező szerepű névrészában található. Ilyen például *Kisács*, *Szőlősardó*, *Hídvégardó*. Utóbbiak száma az ómagyar korban azonban nem jelentős, az egyrészes elnevezések dominálnak (RÁCZ 2015a: 413).

9.4. Helynévképzővel alakult foglalkozásnévi településnevek

A RÁCZ ANITA által végzett vizsgálatok szerint gyakoriságukat tekintve 19%-kal a második helyen állnak a morfológus úton létrehozott foglalkozásnévi eredetű településnevek. Ahogyan a személynévi eredetű településnevek esetében is láttuk, ebben a csoportban is az *-i* helynévképzőnek volt jelentős szerepe a névtípus létrehozásában. RÁCZ ANITA vizsgálatai eredménye azt mutatja, hogy a morfológus úton létrejött foglalkozásnévi eredetű településnevek esetében főként az *-i* képzőnek volt jelentős szerepe, amiben közrejátszhatott a morféma eredeti funkciója (vö. BÉNYEI 2012: 81). Az *-i* képzővel létrehozott foglalkozásnévi településnevek szemantikai tartalma 'egy valamely foglalkozást gyakorló emberek települése' vagy 'egy bizonyos foglalkozásnevet személynévként viselő személy települése' volt. E képzőmorféma segítségével alakultak például a *Halászi, Kovácsi, Lovászi* foglalkozásneves településneveink. RÁCZ ANITA kutatásai során arra jutott, hogy az ómagyar kor teljes időszakában mindössze négy foglalkozásnévi településnév alakult *-d* képzővel. Ezek a *Szűcsöd* és *Lovászsad*, illetve két település visel *Szántód* nevet. Egyéb helynévképzőt az általa gyűjtött nevekben nem talált (RÁCZ 2015a: 413–414).

9.5. Összetétellel alakult foglalkozásnévi településnevek

Az egyrészes névstruktúrát mutató elnevezések száma mögött messze elmarad az összetétellel alakult, kétrészes foglalkozásnévi eredetű visszavezethető településnevek csoportja. A RÁCZ ANITA által vizsgált névanyag egytized részét sem teszi ki ez a névtípus. Három altípusa – a foglalkozásnév települést jelentő földrajzi köznévvvel áll, jelző egy már létező településnév mellett, illetve egyéb, nem települést jelentő földrajzi köznévvvel áll – közül a leggyakoribbnak, bár nem túl nagy számban előfordulónak az első csoport bizonyul: a foglalkozásnévi településnevek az esetek 5%-ában állnak földrajzi köznévvvel. Az alkalmazott utótag lexikális tekintetben azonban igen egysíkú: az első névrészből foglalkozásnévhez a második névrészben főként a *-telek* lexéma kapcsolódik (pl.: *Csősztelek, Halásztelek, Lovásztelek*). A *-telek* lexéma jelentése 'faluhely', 'jószág, birtok', 'megművelt föld', illetve 'trágyás legelőrész' (TESz.). Ezen kívül az *-egyház*, a *-föld* és a *-falva* települést jelentő földrajzi köznévi utótagok kapcsolódnak főként birtokos személyjel nélkül, jelöletlen alakban a névtípushoz, mint például *Szekeresegyház, Halászföld* esetében (RÁCZ 2015a: 414).

Ritkábbak azok a másodlagos névformák, amelyekben foglalkozásnév már meglévő helynévhez jelzői előtagként kapcsolódik. RÁCZ ANITA kutatásaiban a névtípus az általa vizsgált foglalkozásnévi településnevek 3%-át tette ki (2015a: 414). Így keletkeztek például a *Tímárfony* és a *Szőlősmegyer* településnevek. A névtípus esetében legfigyelemreméltóbbnak azok a névformák bizonyulnak, amelyekben a megnevező funkciójú második névrész és a jelzői előtag is foglalkozásnévi eredetre vezethető vissza (*Udvarnokteszér, Ácsteszér*). *Ácsteszér* külön érdekes, mert esetében ugyanannak a mesterségnek a török végső eredetre visszavezethető magyar és a szláv megnevezése kapcsolódik össze (RÁCZ 2015a: 414).

Nem települést jelentő földrajzi köznévvvel foglalkozásnévi eredetű településnevek az esetek mindössze 1%-ában állnak. RÁCZ ANITA kutatásai során négy példát talált a névtípusra: *Kovácskút, Vasverőszeg, Halászszege, Darócpatak*. Ezekről a nevekről megállapítja, hogy valószínűleg mikrotoponimákból jöhettek létre metonimikus névadással (RÁCZ 2015a: 414).

Az általa végzett strukturális vizsgálata tehát azt mutatja, hogy a településnevek létrehozására szolgáló nyelvi eszközök (metonimikus, morfológikus, összetétellel alakult forma) közül egyértelműen a metonimikus, formáns nélkül álló nevek vannak döntő többségben. Mellette a morfológikus, helynévképzővel történő névalkotás játszott jelentősebb szerepet, míg az összetétel igen csekély mértékben vesz részt a névtípus létrehozásában (RÁCZ 2015a: 421).

Ez a megállapítás azonban csak a másik két, társadalmi csoportnévből (nép- és törzs) alakult településnévtípus összehasonlító vizsgálatával válik igazán szemléletesé. RÁCZ ANITA a három névtípus önálló és (nép-, törzs- és foglalkozásnévi településnév) összehasonlító elemzését is elvégezte (RÁCZ 2006, 2011, 2015a, 2018). Kutatási eredményeit röviden összefoglalva elmondható, hogy az ómagyar kori településnevek létrehozásában mind a három szemantikai csoport aktívan részt vett. Megállapítja, hogy strukturális felépítésüket tekintve hasonlóságot mutatnak abban a tekintetben, hogy mindhárom típus esetében a metonimikus forma a leggyakoribb. A morfológikus névadás tekintetében igen nagy különbségeket mutatnak, leggyakrabban a népnevek alkotnak településnevet helynévképzővel, a foglalkozásnevekre ez már kevésbé jellemző, a törzsnevek körében pedig csak elvétve fordul elő a névtípus. Hozzáteszi azonban, hogy a három névtípus morfológiai úton alakult településnevei egyezést mutatnak abban, hogy a legkedveltebb

képzőmorfémának mindhárom szemantikai csoport esetében az *-i* bizonyul. Előfordulásának gyakoriságát tekintve második helyen a *-d* képző áll, az egyéb képzőmorfémák jelenléte pedig esetükben elhanyagolható. Az összetétellel alakult névformák esetében megállapítja, hogy a települést jelentő földrajzi köznevek a nép- és foglalkozásnevekkel közel azonos arányban alkotnak településnevet, de törzsnevekhez nem kapcsolódnak. Jelzői első névrészként az etnonimák az esetek negyedében fordulnak elő, ezzel szemben ez a tulajdonság a foglalkozásnevek igen csekély részére, míg a törzsnevekre egyáltalán nem jellemző. Nem települést jelentő utótaggal álló formák pedig mindhárom csoport esetében elenyészőek (RÁCZ 2015a: 416–418).

Összességében megállapítja, hogy a három szemantikai csoport közül strukturális szempontból a legváltozatosabbnak a népnévi településnevek bizonyulnak, hiszen az egyes szerkezeti csoportok arányait tekintve viszonylag kiegyenlítették. A legzártabbnak pedig egyértelműen a törzsnévi eredetű helynevek bizonyulnak, hiszen néhány kivételtől eltekintve kizárólag metonimikus úton keletkeztek. A foglalkozásnévi településnevek a másik két névtípus között helyezkednek el: döntően metonimikus úton jöttek létre, de esetükben a morfológiai névalkotás sem hanyagolható el. A foglalkozásnévi településnevek a népnévi településneveknél tehát jóval zártabb struktúrát alkotnak, a törzsnévből alakultaktól pedig némileg nyitottabbak (RÁCZ 2006: 23–25, 2015a: 419–420, 2018: 291).

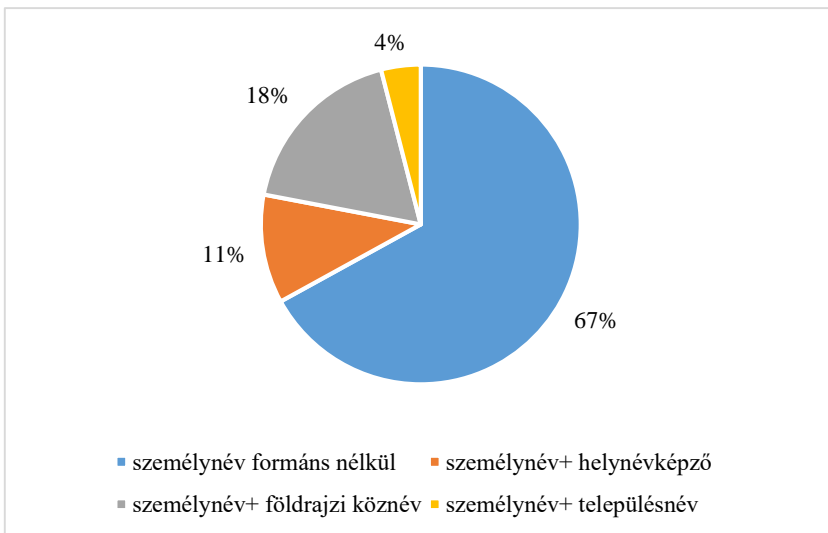
Mivel azonban dolgozatomban a személynévből, illetve a foglalkozásnévből alakult településnevek strukturális összehasonlítására helyezem a hangsúlyt, ezért az elkövetkezőkben csupán a két névtípus szerkezeti szempontú összevetését végzem el.

10. Konklúzió

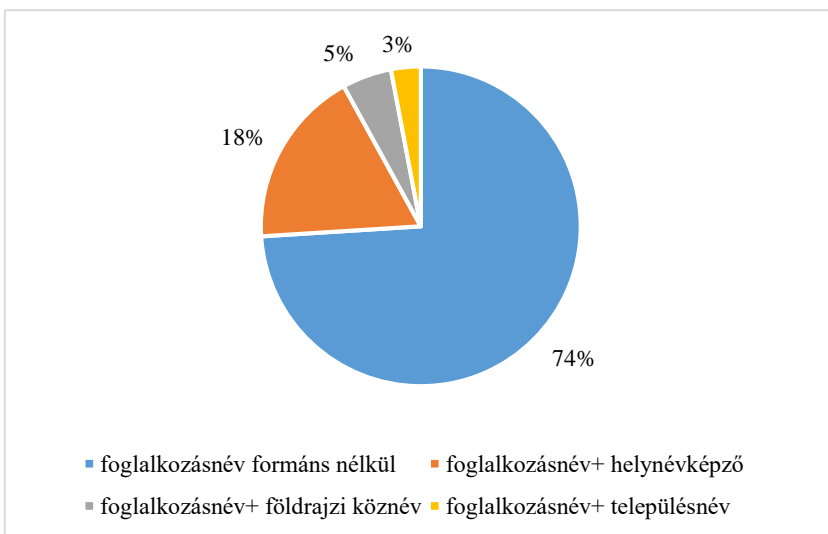
A két településnévtípus jellemzőit tekintve tehát közös vonás, hogy alapvetően háromféle alakulási móddal jöhetnek létre: metonimikus úton, morfológikusan és összetétellel. Az eddig ismertetett kutatási eredmények alapján összességében megállapítható, hogy mind a személynévi, mind pedig a foglalkozásnévi településnevek döntő arányban alapalakban állnak: a személynévből keletkezett településnevek 67%-át, míg a foglalkozásnévből keletkezettek elnevezések 72%-át jellemzi ez a szerkezet. Településnévképző formánssal a személynévi eredetű nevek 11%-a, a foglalkozásnévi eredetű településnevek 19%-a áll. S míg az első csoport esetében a *-d*, *-i*, *-j*, *-aj* ~ *-ej* képzőmorfémák, addig a másodikban

csupán az *-i* képző minősül produktívnak. A kétrészes struktúrát illetően két további altípust különíthetünk el: az első, jellemzőbb esetben a személynévhez települést jelentő földrajzi köznévv járult, a másik csoport esetében pedig egy már meglévő településnévhez kapcsolódott másodlagosan a személynév. Kétrészes struktúrában áll a személynévi településnevek 22%-a, míg ez a szám a foglalkozásnévből alakult településnevek esetében csupán 9%. Részletes megoszlásukat vizsgálva: települést jelentő földrajzi köznévvvel áll a személynévi eredetű településnevek 18%-a, a foglalkozásnéviek 5%-a. Személynév egy már meglévő településnévhez az adatok 4%-ában, míg foglalkozásnév egy már meglévő településnévhez az adatok 3%-ában csatlakozik. A két szemantikai típus közös tulajdonsága tehát, hogy létrejöttükben a metonimikus névadás abszolút előnyt élvez. A névtípus létrehozásában szerepet játszó képzők megoszlása: a foglalkozásnévi településnevek esetében szinte kizárólag az *-i* helynévképző vesz részt a névalkotásban, míg a személynévi eredetűek esetében az *-i*, valamint a *-d* képző is gyakori. S végezetül a két névtípus közötti legfőbb különbség, hogy az összetett névstruktúra a személynévből alakult településnevek körében jóval gyakoribb arányban van jelen, mint a foglalkozásnévi településnevek esetében. Ezt a névalakulási módot részletesebben vizsgálva pedig azt láthatjuk, hogy a két névtípus legszembevetőbb különbsége a települést jelentő földrajzi köznévvvel való előfordulásukban figyelhető meg. Dolgozatom célját tekintve pedig éppen ezek az eltérő sajátosságok bírnak döntő jelentőséggel.

A fentebb mondottakat kiválóan szemlélteti a HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH helynévtörténeti monográfia két diagramja (2018: 221, 287).

*1. ábra
A névszerkezeti típusok megoszlása a személynévi alapú helynevek körében*

*2. ábra
A névszerkezeti típusok megoszlása a foglalkozásnévi alapú helynevek körében*

11. Méltóságra, társadalmi jogállásra utaló településnevek

11.1. Felhasznált források

Dolgozatom záró részében tehát a méltóságot vagy társadalmi hovatartozást jelölő lexémákat tartalmazó településneveink csoportját vonom vizsgálat alá. Mivel a méltóságnévből és a társadalmi jogállást jelölő nevekből alakult településnevek körében ugyanolyan strukturális csoportok különíthetők el, mint a személynévi- vagy a foglalkozásnévi településnevek esetében, ezért a vizsgálat arra helyezi a hangsúlyt, hogy az egyes szerkezeti típusokban milyen arányban képviselteti magát a most elemezni kívánt két névtípus. Ez mutathatja meg ugyanis, hogy melyik szemantikai csoporthoz (foglalkozás- vagy személynévi eredetű nevekhez) kapcsolhatók inkább a kérdéses lexémát tartalmazó településnevek. Céлом tehát, hogy a névtípussal foglalkozó korábbi munkák megállapításai és az általam összeállított névkorpusz tanulságai alapján reflektáljak a vizsgált településnevek nyelvi hovatartozására.

A HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA által készített, a régi magyar helynévadás jellemzőit összefoglaló munkában is szó esik a társadalmi jogállást, társadalmi csoportba tartozást jelölő szavakról, valamint a méltóságnevekből alakult településnevekről is. Ennek a műnek az általam elemzett névtípusokra tett megállapításait kiindulási alapként használtam saját vizsgálódásaim során. A névtípus vizsgálatához összeállított adatbázisom forrásaként pedig a Korai magyar helynévszótár 1. kötetét (KMHsz 1.), BÉNYEI ÁGNES–PETHŐ GERGELY Győr vármegye településneveire (1998), PÓCZOS RITA Bodrog és Borsod vármegye településneveire (2001), TÓTH VALÉRIA Abaúj és Bars vármegye Árpád-kori helyneveire (2001), RÁCZ ANITA Bihar vármegye ómagyar kori településneveire (2007) vonatkozó történeti-etimológiai szótárának névanyagát használtam. Ezen felül segítségemre volt még KOCÁN BÉLA Ugocsa vármegye helyneveinek még kéziratban lévő történeti-etimológiai szótára. Ez az adatállomány tehát nem terjed ki a magyar nyelvterület egészére, de úgy gondolom, hogy ez a névanyag alkalmas lehet arra, hogy vizsgálata reprezentatív eredményeket hozhasson. A korpuszban 89 település 110 ide tartozó neve szerepel, amelyek a következő 14 lexéma felhasználásával jöttek létre: *apáca, apát, asszony, bán, barát, diák, jobbagy, király, leány, nemes, pap, prépost, püspök, szabad*. S jóllehet, az *apród, herceg, káptalan* és *monoh* lexémákat a szakirodalom szintén e szemantikai szócsoporthoz körében említi, az általam vizsgált névanyagban nem találtam olyan településnevet, amelyet ezen névalkotó elemek hoztak

létre. Megjegyzendő továbbá, hogy a méltóságnévből, illetve társadalmi jogállást jelölő nevekből alakult elnevezések nem egyenlő arányban vannak jelen a vizsgált korpuszban. Míg ugyanis méltóságnévi lexéma 80 település 100 ide vonatkozó elnevezésében, addig társadalmi jogállásra utaló szó csak 9 település 10 ide tartozó nevében szerepel.

11.2. A méltóságnevet tartalmazó településnevek vizsgálata

11.2.1. A népnévi, foglalkozás- és méltóságnévi lexémák gyakran személynévi szerepben is feltűnnek a középkorban. A pusztai népnévi és foglalkozásnévi településnevek személynévből alakult településnevekkel való kapcsolatával többek között KERTÉSZ MANÓ (1939: 37), KNEI ZSÓKA (1938: 439, 1943–1944: 124), KISS LAJOS (1997: 179–180), KRISTÓ GYULA (1976: 60–61, 82) és RÁCZ ANITA (2006: 20–21, 2016) is foglalkozott. A méltóságnévi és társadalmi hovatartozást kifejező lexémák nyelvi hovatartozásának kérdésével pedig elsőként BÁRCZI GÉZA foglalkozott. Véleménye szerint a foglalkozásnevekhez hasonlóan a méltóságnevek is előbb személynévvé válhattak, s közvetlenül a személynévből alakulhatott településnév. Elgondolását arra alapozta, hogy a méltóságnevek funkciója megegyezik a személynévekével (1958: 157–162). Lényegében ezt erősítette meg BENKŐ LORÁND is, aki szerint a községi lexémára visszamenő személynévek egyébként is gyorsan maguk mögött hagyják köznévi mivoltukat (BENKŐ 2002: 29). Ennek oka véleménye szerint abban keresendő, hogy az adott tisztséget, méltóságot viselők személye gyakran változik. Ez a jelenség a névadásban is tetten érhető, hiszen míg a foglalkozásnevek gyakoriak ténylegesen leíró személynév-fajtaként, addig a tisztség- és méltóságnevekre ez kevésbé jellemző. Ez azt jelenti, hogy a családnevek korai példáiban gyakran előfordul, hogy egy kovács foglalkozású személy neve *Kovács*, hiszen egész életében ezt a mesterséget űzhette. Olyan esetekkel viszont nemigen találkozni az oklevelekben, amikor az ispán tisztséget viselő személy neve *Ispán* lenne, mert valószínűleg tisztségét nem viselte annyi ideig, hogy az nevében is megjelenhessen. Ezek a lexémák funkcionális jellemzőiket tekintve tehát közelebb állnak a személynévekhez, mint a foglalkozásnevekhez (BENKŐ 2002: 29–30). A méltóságnevek hovatartozásának megítélése kapcsán TÓTH VALÉRIA úgy véli, hogy a fent említett szemantikai tényezőkön kívül nyelvi tényezők is a személynévi kategóriába való tartozásukat erősítik. Megemlíti ugyanis, hogy míg a foglalkozásnevek nominatívusi alakban emberek csoportját is jelölhetik, addig a tisztség- és méltóságjelölők konkrét egyéneket azonosítanak,

ahogyan a személynevek is. Ezenfelül hozzáteszi, hogy a méltóságnévi településnevek inkább eltéréseket mutatnak a foglalkozásnévi településnevektől, mint hasonlóságot. Ennek szemléltetéséhez az *úr* utótagot hozza példaként, mely személy- és méltóságnévhez kapcsolódik (*Apátúr, Barátúr*), foglalkozásnévhez viszont nem (TÓTH 2017: 124–125).

11.2.2. A fentebb már említett HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH szerzőhármas munkájában (2018) ugyancsak a személyt jelölő köznévből alakult településnevek körében tárgyalja a méltóságnévből alakult településneveket. A szerzők ezt azzal indokolják, hogy a településnevekben az egyénekre nemcsak személynév, hanem köznév is utalhat, hiszen ezek a lexémák is ugyanúgy a birtokos személyét jelzik a helynevekben, mint a személynevek. A méltóságneveket két szemantikai csoportra osztják: világi és egyházi személyeket, méltóságokat jelölőkre. Az egyházi méltóságokat jelölő szavak közé sorolják a *püspök, apát, pap, barát* és az *apáca* lexémákat, míg a világi méltóságokat jelölők körébe a *király, asszony, herceg, bán* szavakat sorolják. Az általam vizsgált névanyagban nem találtam *herceg* lexémát tartalmazó településnevet, azonban az egyházi méltóságok körébe tartozónak tekintetem a prépost tisztséget, mely megjelenik *Prépostósi* elnevezésben. Néhány esetben kérdésesnek bizonyul továbbá az *asszony* és a *király* lexéma szemantikai hovatartozása. Eredetileg ugyanis a világi méltóságnevek közé sorolandók, hiszen 'királyasszony, úrnő', valamint 'uralkodó' jelentéssel bírtak, tehát egyértelműen világi személyt jelöltek. Az *asszony* lexéma azonban *Boldogasszony, Boldogasszonyfalva, Boldogasszonyháza, Boldogasszonykeszi, Boldogasszonytelke,* valamint *Szentkatalinasszonyfalva* településnevek esetében már egyházi személyt (Szűz Máriát) is jelöl. Továbbá négy *Szentkirály* településnév esetében is a már szentté avatott uralkodóra, valószínűleg Szent Istvánra történik utalás, így ezek az elnevezések is talán inkább egyházi személyt jelölnek. Megállapítják továbbá, hogy az egyházi méltóságokat (*püspök, apát, pap, barát, apáca*) jelölő szavak gyakrabban szerepelnek településnevek részeként, mint a világi (*király, asszony, herceg, bán*) méltóságokat jelölők, ezt igazolta adatállományom is. S ebből adódik, hogy az egyházi méltóságneveket tartalmazó településnevek az egyes szerkezeti típusokban is kiegyenlítettebben vannak jelen (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 245–247).

11.2.3. Az összefoglalás a településnevek szerkezeti vizsgálata során tehát megállapítja, hogy a világi méltóságnevet tartalmazó településnevek közül formáns nélküli alakban csak az *asszony* szerepel a

településnevekben. Ezzel szemben az egyházi méltóságnevek jóval nagyobb számban fordulnak elő alapalakban, ide sorolják például az *Apáca*, a *Barát* és a *Püspök* elnevezéseket (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 245, 247). Az általam egybeállított névkorpuszban a méltóságot jelölő lexéma az esetek 24%-ában alapalakban áll. Az ide sorolható elnevezések lehetnek egyrészesek, mint például a 6 *Pap*, 2 *Bán*, 2 *Barát*, valamint az *Apáca*, *Asszony* és *Püspök* településnevek. Ez a lista azt is bizonyítja, hogy a világi méltóságnevek közül nemcsak az *asszony*, hanem a *bán* lexéma is előfordul formáns nélküli alakban a településnevekben. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy ebbe a szerkezeti csoportba tartoznak az olyan elnevezések is, amelyek a későbbi jelzői előtaggal történő kiegészülés eredményeként lettek kétrészesekké, mint például a 4 *Szentkirály*, továbbá a *Barátúr*, a *Boldogasszony* és a *Telekbarát* településnév is. Ebben a típusban tárgyalandók továbbá az olyan nevek is, amelyek estében egy korábbi mikronév metonimikusan lett egy nagyobb területnek, magának a településnek a nevévé. A méltóságnevet tartalmazó településnevek körében utóbbi csoport azonban tulajdonképpen elhanyagolható, hiszen mindösszesen négy ide sorolható adatot találtam (*Apátfája*, *Királymezeje*, *Papmező* és *Papréte*).

A morfológiai úton létrejött nevek esetében a szerzőhármast munkája megállapítja, hogy mind a világi, mind pedig az egyházi méltóságokat jelölő településnevek körében az *-i* és a *-d* képzőnek volt névalkotó szerepe (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 245–247). Az általam készített adatbázis alapján úgy látszik, hogy a főként egyházi méltóságnevekkel morfológiai úton létrehozott nevek körében abszolút előnyt élvez az *-i* képzőmorféma. A képző leggyakrabban az *apát*, a *pap* és a *püspök* méltóságnevekhez kapcsolódik, így jött létre az egyrészes nevek körében a 11 *Apáti*, a 6 *Papi*, és a 6 *Püspöki*. Szintén ez a képző jelenik meg továbbá a *Baráti*, a *Királyi* és a *Piski* elnevezéseken is. Utóbbi névalak a *Püspöki* formából, illetve annak illabiális megfelelőjéből keletkezett haplológiával (KISS LAJOS 1995: 8). A *-d* képző kapcsolódásával csupán a *Bánd*, *Királd* és *Papd* településnév keletkezett az általam vizsgált névanyagban. Az egyházi méltóságnevet tartalmazó településnevek körében a *Papdi* a *-di* képzőbokkal áll (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 247). Bizonytalan, de esetleg itt lehet megemlíteni *Papold* település nevét is, amelynek többféle etimológiája is elképzelhető. Az egyik elképzelés szerint töve a szláv *popъ* 'pap' főnév lehet. A magyarba feltehetően *Papovec* alakban bekerülő helynév szabályosan *Papóc* hangalakúvá lett. Ebben az esetben az *-l* betoldódása másodlagos folyamat, téves regresszió eredménye volt.

Elképzelhető azonban az is, hogy a szláv *Popel* személynév helynévi származékáról van szó (TÓTH 2001: 119–120). Ugyancsak bizonytalan az *Újbarátka* néven is ismeretes *Barátka ~ Brat(k)a* településnév e névtípusba való sorolása: vannak olyan elképzelések ugyanis, amelyek szerint szláv eredetű, ezért felvethető a településnév szláv személynévi eredete is. Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy a magyar nyelvben már gyökeret vert *barát* főnév szerepel a névben, amihez a *-ka* helynévképző kapcsolódhatott (RÁCZ 2007: 42). Szintén ebbe a szerkezeti csoportba sorolhatók azok a jelzői előtaggal bővült kétrészes elnevezések is, amelyek esetében a második – jelen vizsgálatunk szempontjából érdekes – névrész jött létre morfológiai úton. Ilyen például a *Békáspapd*, a *Felapáti*, a *Kisapáti*, a *Mezőpüspöki* és a *Pusztapáti* elnevezés.

A HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH szerzőhármas által készített munka megállapítja, hogy összetett településnévi szerkezetben gyakran fordulnak elő világi méltóságnevek, főleg települést jelentő földrajzi köznévi utótaggal, míg az egyházi méltóságnevet tartalmazók száma a korai ómagyar korban nem túl magas, csak a későbbiekben terjed el (2018: 246, 248). Az a tény tehát, hogy az adatbázisomban előforduló nevek 25%-a áll földrajzi köznévi utótaggal, de ezek között nagyobb arányban képviselik magukat az egyházi méltóságnevek, mint a világi méltóságot jelölők, a névanyag kronológiai jellemzőivel indokolható, s a fenti munka állítását is igazolja. Ezek az adatok ugyanis főként 13–14. századiak, de körükben előfordul 15–16. századból való is. A névtípus körében a *-falva* utótag bizonyult a leggyakoribbnak. Ez a földrajzi köznévi utótag található például 6 *Boldogasszonyfalva*, 4 *Asszonyfalva*, valamint az *Apátfalva*, *Bánfalva*, *Brátafalva*, *Papfalva*, *Papsztancsufalva*, *Péterpapfalva* és a *Szentkatalinasszonyfalva* településnevekben. S itt kell megemlíteni az Ugocsa megyei *Gyakfalva* településnevet is, hiszen a 14. század harmadik negyedétől a 19. század elejéig *Diak ~ Dyak* írásváltozatokban, tehát *Diákfalva* formában is előfordul. Az arányok számításánál azonban mégsem vettem figyelembe a névformát, hiszen KOCZÁN BÉLA úgy véli, hogy a **Diákfalva ~ *Diákfalu* névformát csak a téves olvasat és a *gyak ~ dedák* jelentésének azonossága eredményezhette (é. n.: 114). Ezt a névformát nem számítva is kijelenthető azonban, hogy a *-falva* utótagú településnevek igen nagy jelentőséggel bírnak a névtípus esetében két szempontból is. Egyrészt a foglalkozásnévi településnevek földrajzi köznévi utótaggal igen kis arányban, az esetek mindössze 5%-ban állnak, s a típuson belül a *-falva* földrajzi köznévi utótag még csekélyebb számban van jelen. Ezzel szemben személynévhez jóval nagyobb arányban (23%)

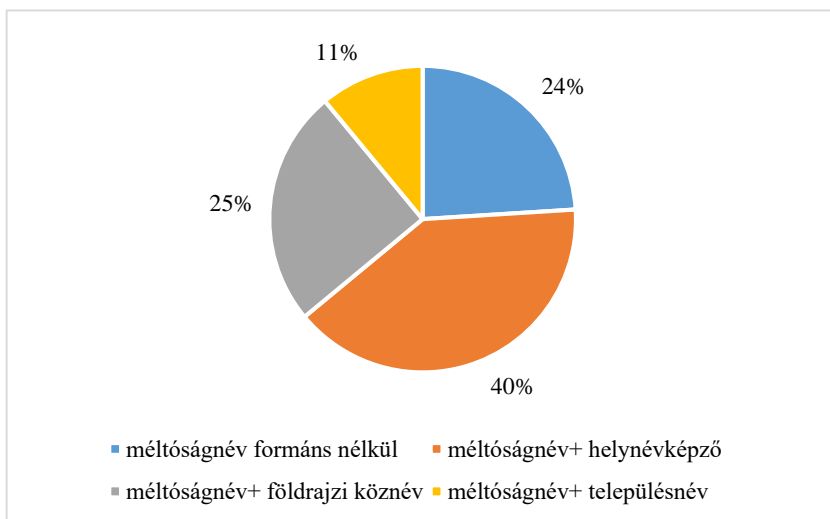
kapcsolódnak földrajzi köznévi utótagok, s ezek körében a *-falva* utótag is szép számban képviselteti magát. A *falva* ~ *falva* utótag részletes vizsgálatát KÁZMÉR MIKLÓS végezte el (1970). Művében felhívja rá a figyelmet, hogy a legtöbb, a *falva* közszó földrajzi névi felhasználását tárgyaló szakirodalom a *-o* morfémájú *falva* és a birtokos személyragos *falva* forma között nem tett különbséget. Pedig – bár kronológiai és névföldrajzi viselkedésük közel azonos – nyelvi szempontból igen eltérőnek bizonyulnak. Hiszen míg a *falva* utótag főként a település nagyságára, fekvésére, keletkezési idejére, a lakosok etnikumára vonatkozó köznévvvel, addig a *falva* leggyakrabban személynévvvel fordul elő. A névadás indítéka is ehhez a jellemzőhöz kapcsolható: míg előbbi esetében valamilyen viszonyítás, addig utóbbiában egy valódi vagy vélt birtokviszony nyelvi megszilárdulása áll a háttérben (1970: 30). A személynévek tehát főként a *falva* utótagú birtokos szerkezetben állnak, a személynév + *falva* forma a névtípus esetében igen ritka, általában másodlagosan, kiegészüléssel keletkezett.

Ennél jóval kisebb arányban fordulnak elő a méltóságot jelölő lexémát tartalmazó településnévek egyéb települést jelölő utótaggal. Mindösszesen három településnévben jelenik meg a *-háza* földrajzi köznévi (Boldogasszonyháza, Ivánkabánháza, Bánháza). A *-laka* utótaggal pedig az Asszonylaka és a Bánlaka névformák állnak. Fontos megjegyezni, hogy míg a foglalkozásnévi településnévek körében a *-telek* ~ *-telke* utótagok a leggyakoribbak, addig a méltóságneveket tartalmazó településnévek körében csupán mindössze egy elnevezés, a Boldogasszonytelke áll ezzel az utótaggal. Ezenfelül egy-egy településnév keletkezett *-földe*, illetve *-vására* utótaggal: Apátifölde és Asszonyvására. Ezekben a formákban is megfigyelhető azonban a földrajzi köznévi utótaggal álló személynévi településnévek egy igen fontos jellemzője: a jelölt birtokos jelzős szerkezet.

A településnévtörténeti monográfia szerint meglévő településnévhez jelzői szerepben a világi méltóságot jelölő lexémák ritkán, míg az egyházi méltóságot jelölők a korai ómagyar korban egyáltalán nem, csak a későbbiekben kapcsolódnak (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 246, 248). Az általam vizsgált névanyagban 11%-át teszi ki ez a névtípus, amelynek adatai a 13–14. századból valók. Ilyen például az Apácasomogy, Boldogasszonykeszi, Barátsokoró, Papbeznye és a Prépostósi elnevezés. A típus esetében érdekesnek bizonyulnak azok az elnevezések, amelyek esetében mind az elő-, mind pedig az utótag méltóságnévi lexémára vezethető vissza. Ilyen például Barátpüspöki és Királypapja településnév. A szerzőhármás munkájában megjegyzi, hogy ritka esetben *-i* képzős

forma is állhat a névváltozatban, mint például a *Barátinyárágy* és a *Barátisokoró* esetében. Az általam vizsgált névanyagban azonban *Asszonyságszőlős* névformán a *-ság* képző is megjelent, amely, ahogyan arra KOCZÁN BÉLA rámutat, azért bizonyul problematikusnak, mert a képzővel álló szóalak első adata a TESz.-ben 1527-ből való: *azzonfaganak* (TESz. *asszony*, vö. még BÉNYEI 2012: 118). Az *Asszonyságszőlős* településnév első adatolása azonban ettől jóval korábbi: 1284: *Azunsagzeuleus* (Gy. 3: 88, ComMarmUg. 220). Az újabb etimológiai szótárban azonban már az *asszonyság* származékszó első adatát — vélhetően az ugocsai helynévi adattal — 1284-ből helynévként említik (KOCZÁN 20–21).

Látható tehát, hogy a méltóságnevek körében a két szemantikai típuson belül (világi- és egyházi méltóságot jelölő lexémák) is vannak eltérések. Az általam készített adatbázisban azonban nem a névtípuson belüli különbözőségekre (tehát, hogy egyházi és világi méltóságnevet tartalmazó településnevek szerkezeti jellemzői mennyiben térnek el egymástól) fektettem a hangsúlyt: a településnévtípus egészét kívánom összevetni szerkezeti szempontból a személynévi- és foglalkozásnévi településnevekkel. A méltóságnévi településnevek szerkezeti jellemzőit az alábbi diagram szemlélteti.

3. ábra

A névszerkezeti típusok megoszlása a méltóságnévi alapú helynevek körében

11.3. A társadalmi jogállást tartalmazó településnevek vizsgálata

11.3.1. A munkámban viszonyítási pontként szereplő monográfia e lexikális körről a következőt állapítja meg: „Szemantikai tartalmukat és helynevekbeli szerepüket tekintve a foglalkozásnevekhez állnak közel azok a szavak, amelyek valamilyen társadalmi csoportba tartozást, társadalmi jogállást fejeznek ki” (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 286). A strukturális vizsgálat során a szerzők ugyan a foglalkozásnévi településnevek megfelelő szerkezeti típusaihoz sorolják be e neveket őket, ám az arányok számításánál mégsem veszik figyelembe a névtípust. Ez is azt mutatja tehát, hogy a településnév-típus nyelvi hovatarozása nem tisztázott. Ennek egyik lehetséges oka lehet, hogy nem túl nagy arányban képviselteti magát a településnevek körében. Az általam készített korpusz is jóval kevesebb számban tartalmaz társadalmi jogállásra utaló településnevet, mint méltóságnévit. Az ebből a névállományból levont következtetéseket tehát kellő óvatossággal kell kezelni, hiszen egy nagyobb mennyiségű adatállomány esetleg módosíthatja az itteni megállapításokat.

11.3.2. A névtípus létrehozásában névanyagom szerint a *jobbágy*, a *leány*, a *nemes* és a *szabad* lexémák vettek részt. A metonimikus úton létrejött egyrészes településnevek körébe például a *Jobbágy* és a *Leány* formák sorolhatók. Az eredetileg egyrészesként létrejött elnevezések jelzői előtaggal való bővülésére ahogyan az említett összefoglalásban (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 288), úgy saját adatbázisomban sem találtam példát.

Az általam végzett vizsgálat is igazolja, hogy a morfológiai úton létrejött társadalmi státuszt jelölő lexémát tartalmazó településnevek körében – ahogyan a foglalkozásnévi településnevek esetében is – az *-i* képzőmorfémának volt jelentős szerepe. E mellett a *-d* képző vett részt a névtípus létrehozásában. Előbbi segítségével jött létre a saját anyagomban is szereplő *Jobbágyi* és a *Szabadi* településnév, míg utóbbival alakult például a *Leánd* elnevezés (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 288).

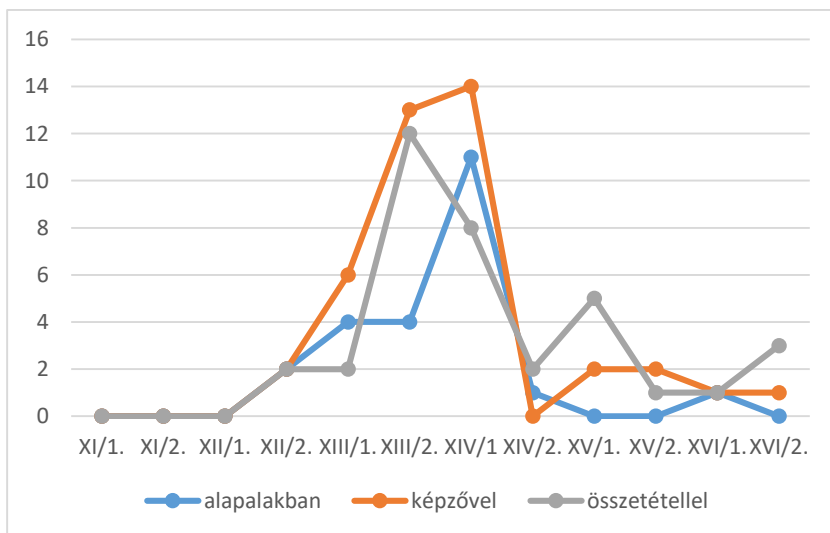
Az összetétellel alakult településnevek esetében a társadalmi jogállást, társadalmi csoportba tartozást kifejező lexémák általában azokkal a települést jelentő földrajzi köznévi utótagokkal (*-telek*, *-egyház*, *-föld*, *-falva*) állnak, mint a foglalkozásnévi településnevek. Fontos különbség azonban, hogy a társadalmi jogállást jelölő lexémával alakult nevekben a földrajzi köznévi utótagok szélesebb skálája (*-vár*, *-soka*, *-falva*, *-telek*)

jelenik meg. Erről tanúskodik a *leány* lexéma településnevekben való előfordulása is. Megjelenik ugyanis *Leányvár*, *Leánysoka*, valamint *Leányfalu* formákban is (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 289). Adatbázisomban azonban csak a Bács vármegyei *Jobbágytelek* elnevezést találtam idetartozónak.

Már meglévő településnévhez jelzői előtagként a társadalmi jogállást, társadalmi csoportba tartozást jelentő nevek közül a *szabad* és a *nemes* kapcsolódik. Így jöttek létre a *Szabadcsát*, *Szabadgyán* és *Nemespeterd* településnevek (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 289). Továbbá a típusba sorolandó még a Bihar vármegyei *Nemesgyanta* elnevezése is.

11.4. Méltóságra, társadalmi jogállásra utaló településnevek kronológiai vizsgálata

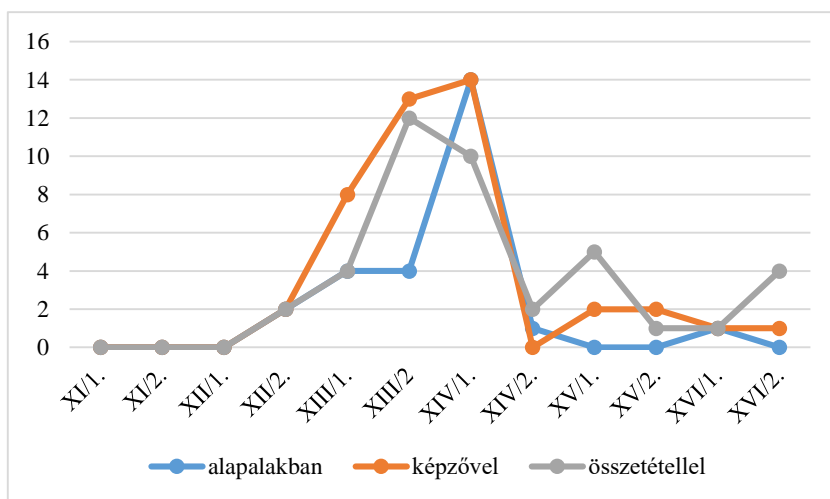
Végezetül pedig a két névtípus kronológiai jellemzőit tettem vizsgálatom tárgyává, figyelembe véve, hogy egy-egy elnevezés oklevelekbeli előfordulása teljesen esetleges, így csak relatív kronológiai adatokra támaszkodhatunk.

4. ábra

Méltóságnevet tartalmazó településnevek relatív kronológiai jellemzői

A 4. ábra névkorpuszom méltóságnévi eredetű településneveinek forrásokban való első megjelenését szemlélteti, az egyes szerkezeti típusok figyelembevételével. Látható tehát, hogy a 11. században még nem jelenik meg a névtípus az általam vizsgált forrásokban, az ide vonatkozó első adat a 12. század második feléből való (ebben természetesen szerepe lehet a korai forráshiánynak is). A záró korszakhatár sem húzható meg azonban a korai ómagyar kor végén (1350), hiszen a névtípus még a 16. század második felében is előfordul, igaz ekkor már igen csekély mértékben. Az alapalakban álló nevek felívelő szakasza a 12. század második felétől a 14. század második feléig tart, de a névtípus képviselőinek első előfordulásaival ezt követően is számolhatunk. A helynévképzővel alakult formák is hasonló kronológiai ívet rajzolnak, mint a metonimikus formák, csak nagyobb számban képviseltetik magukat. Az összetétellel alakul formák pedig még a kései ómagyar korban is viszonylag nagy számban vannak jelen.

5. ábra

Társadalmi jogállást, méltóságnévet tartalmazó településnevek relatív kronológiai jellemzői

Mivel a társadalmi jogállást tartalmazó településnevek nem képviseltetik megfelelő arányban maguk ahhoz, hogy megfelelően szemléltethetők legyenek, viszont adataik alapján ugyanazon kronológiai jellemzőkkel írhatók le, mint a méltóságnévek, ezért az 5. ábrán a két

névtípus összesített kronológiai jellemzőit ábrázoltam. Ezek alapján megállapítható, hogy a metonimikus és morfematikus névadás régebbi, mint az összetétellel történő névalakulás. Az alapalakban álló névformák a 12. század második felétől jelennek meg. A névtípus felívelő szakasza a 13. század második felétől kezdődően a 14. század első feléig tart, de a továbbiakban is megjelenik. A morfematikus úton létrejött településnevek is hasonló kronológiai ívet rajzolnak ki, mint az előző névtípus. A felívelő- és csúcsidőszak a két szerkezeti típus esetében egybeesik. Az összetétellel alakult formák kronológiai íve pedig a magyar helynévrendszerben általánosan végbemenő szerkezeti változással magyarázható, hiszen a 13. századtól korábban nem jelennek meg.

12. Összegzés

12.1. A méltóságnevet tartalmazó településnevek nyelvi hovatartozása

Az általam vizsgált településnévtípus strukturális jellemzőit tekintve kijelenthető, hogy az alapalakban álló forma kevésbé (az esetek 24%-ában) jellemzi ezt a névtípust. Képzővel az ide sorolható településnevek 40%-a áll, a képző morfémák közül pedig egyértelműen kiemelkedik az *-i* formáns. A *-d* morféma igen csekély számban képviselteti magát, míg egyéb képzők szerepe tulajdonképpen elhanyagolható. Mivel a személynévből és foglalkozásnévből alakult településnevek esetében lényeges különbség nem mutatható ki a metonimikus és morfematikus úton létrejött nevek körében (a személynévi eredetű településnevek 67%-a áll alapalakban, a foglalkozásnéviek 74%-a, képzővel pedig 11 és 18%-ban szerepelnek) ezért az összetett névstruktúra, ezen belül is a földrajzi köznévi utótagokkal álló formák vizsgálata bizonyul döntő a szempontnak a névtípus hovatartozásának megállapításában. A személy-és foglalkozásnévi településnevek közötti legfőbb szerkezeti különbség ugyanis itt keresendő. Míg a személynévi településnevek 18%-a, addig a foglalkozásnéviek csupán 5%-a áll földrajzi köznévi utótaggal. Eltérést mutatnak ezen belül is továbbá a hozzájuk kapcsolódó jellegzetes utótagok tekintetében is. A személynévre visszavezethető településnevekhez gyakran kapcsolódik a *-falva*, utótag, addig a foglalkozásnéviek esetében ez nem jellemző, körükben főként a *-telek* utótag gyakori. A méltóságnévi településnevek az esetek 25%-ában álltak földrajzi köznévi utótaggal. A névtípushoz kapcsolódó utótagok közül legnagyobb arányban a *-falva* képviseltette magát. Azonban a névtípus egyéb utótagokkal való

kapcsolódása esetén is jelölt birtokos jelzős szerkezetben állt, amely főként a személynévi településnevekre jellemző. Méltóságnevek az esetek 11%-ában csatlakoztak már meglévő településnevekhez jelzői előtagként. Ebben a csoportban figyelemre méltónak bizonyultak azok a névformák, amelyek esetében az elő- és az utótag is méltóságnév volt. S bár ez a tulajdonság a foglalkozásnévi településnevekkel mutat hasonlóságot, a kevésszámú adat miatt erre vonatkozóan biztos megállapítások nem tehetők. Vizsgálatomban tehát mindezek következtében arra a megállapításra jutottam, hogy a névtípus a személynévre visszavezethető településnevekhez áll közelebb, nem pedig a foglalkozásnévi eredetű elnevezésekhez.

12.2. A társadalmi jogállást tartalmazó településnevek nyelvi hovatartozása

Ahogy azt már korábban említettem, a társadalmi hovatartozást, társadalmi jogállást tartalmazó településnevek nem képviseltetik magukat adatbázisomban elegendő számban ahhoz, hogy belőlük messzemenő következtetéseket lehessen levonni. Az általam végzett vizsgálat ugyanis csak *Nemesgyanta* településnévvel bővítette az eddigi névanyagot. Éppen ezért hozzájuk kapcsolódóan csak annyit lehet kijelenteni, hogy a vizsgálat megerősítette az eddigi ismereteinket (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 287–289), a névtípus szerkezeti jellemzőit tekintve továbbra sem sorolható be biztosan a foglalkozásnévi településnevek közé.

Irodalom

- BÁBA BARBARA 2013. Földrajzi köznevek mint lexikális helynévformánsok. *Magyar Nyelvjárások 51*: 103–110.
- BÁTORI ISTVÁN 2015. A *telek* mint helynévformáns. *Magyar Nyelvjárások 53*: 95–106.
- BÁTORI ISTVÁN 2017. Településnév-formánsok a régiségben. *Helynévtörténeti Tanulmányok 13*: 61–90.
- BÁRCZI GÉZA 1958. *A magyar szókincs eredete*. Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat.
- D. BARTHA KATALIN 1958. *A magyar szóképzés története*. Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat.
- BENKŐ LORÁND 1984. A magyarság honfoglalás előtti történetéhez *Leved* és *Etelköz* kapcsán. *Magyar Nyelv 80*: 389–419.
- BENKŐ LORÁND 1998. *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BENKŐ LORÁND 2002. *Az ómagyar nyelv tanúságtétele. Perújítás Dél-Erdély korai Árpád-kori történetéről*. Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 29. Budapest, MTA Történettudományi Intézet.
- BENKŐ LORÁND 2004. Az ómagyar kori *-j*, *-aj*, *-ej* helységnévképző. *Magyar Nyelv 100*: 406–419.
- BÉNYEI ÁGNES 2012. *Helynévképzés a magyarban*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- BÉNYEI ÁGNES–PETHŐ GERGELY 1998. *Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- CSÜRY BÁLINT 1929. *Érintkezésen alapuló névátvitel*. Értekezések a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Széptudományi Osztálya köréből 24.
- FEHÉRTÓI KATALIN 2004. A *Pokaj* helynév eredete és az ómagyar kori *-j ~ -aj/-ej* helynévképző. *Magyar Nyelv 100*: 75–79.
- FEHÉRTÓI KATALIN 2005. Feltevések és magyarázatok *j* végű Árpád-kori tulajdonneveinkről. *Magyar Nyelv 101*: 454–461.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1972. Az Árpád-kori szolgálónépek kérdéséhez. *Történelmi Szemle 15*: 261–321.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1984. *Levedia* és *Etelköz* kérdéséhez. *Magyar Nyelv 80*: 385–389.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1997. *Népek és nyelvek a honfoglalás térségében*. In: Honfoglalás és nyelvészet, Budapest, Balassi Kiadó, 19–24.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Budapest, Osiris Kiadó.
- HARMATTA JÁNOS 1984. *Lebedia* és *Atelkuzu*. *Magyar Nyelv 80*: 419–430.
- HECKENAST GUSZTÁV 1970. *Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN 2005. Régi helyneveink névadóinak kérdéséhez. *Névtani Értesítő 27*: 117–124.

- HOFFMANN ISTVÁN 2007. *Helynevek nyelvi elemzése*. 2. kiadás. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN 2008. A személynévrendszerek leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 46: 5–20.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA 2018. *Régi magyar helynévadás. A korai ómagyar kor helynevei mint a magyar nyelvtörténet forrásai*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- KÁROLY SÁNDOR 1970. *Általános és magyar jelentéstan*. Budapest.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1970. *A »falu« a magyar helynevekben. XIII–XIX. század*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KERTÉSZ MANÓ 1939. A magyar helynévadás történetéből. *Magyar Nyelvőr* 68: 33–39, 67–77.
- KISS LAJOS 1997. Korai magyar helységnevtípusok. In: *Honfoglalás és nyelvészet*. Budapest, Balassi Kiadó, 177–185.
- KIS PÉTER 2010. *A királyi szolgálonépi szervezet a 13–14. században*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.
- KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC 2005. *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó.
- KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk. 2005. *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. I. Abaúj–Csongrád vármegye*. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- KISS LAJOS 1995. *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése*. Nyelvtudományi Értekezések 139. Budapest, akadémiai Kiadó.
- KNIEZSA ISTVÁN 1938. Magyarország népei a XI.-ik században. In: SERÉDI JUSZTINIÁN szerk. *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján I–II*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, II, 365–472.
- KNIEZSA ISTVÁN 1943. Keletmagyarország helynevei. In: DEÉR JÓZSEF–GÁLDI LÁSZLÓ (szerk.): *Magyarok és románok I–II*. Magyar Történettudományi Intézet, Budapest, I, 111–313.
- KOCÁN BÉLA, *Ugozca vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára. Kezdetektől–1772-ig*. Kézirat.
- KRISTÓ GYULA 1976. *Szemponatok korai helyneveink történeti tipológiájához*. Szeged, Acta Historica Szegediensis.
- MAKKAI LÁSZLÓ 1947. A Csallóköz településtörténeti vázlata. *Századok* 81: 109–135.
- MOÓR ELEMÉR 1936. Magyar helynévtípusok. *Népünk és nyelvünk* 8: 110–7.
- PÓCZOS RITA 2001. *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- RÁCZ ANITA 2006. Törzsnévi eredetű helyneveink nyelvi kérdései. *Helynévtörténeti tanulmányok* 2: 9–29.

- RÁCZ ANITA 2007. *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára*. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- RÁCZ ANITA 2011. *Adatok a népnévvel alakult régi településneveink történetéhez*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- RÁCZ ANITA 2015a. A foglalkozásnévi eredetű településnevek történeti tipológiai sajátosságai. In: BÁRTH M. JÁNOS–BODÓ CSANÁD–KOC SIS ZSUZSANNA szerk. *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. Budapest, ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék. 410–421.
- RÁCZ ANITA 2015b. A nép- és törzsnévi helynevek történeti tipológiai sajátosságai. *Helynévtörténeti Tanulmányok 11*: 17–34.
- RÁCZ ANITA 2016. Régi magyar településnév-típusok relatív kronológiai viszonyai. In: BENŐ ATTILA, T. SZABÓ CSILLA szerk. *Az ember és a nyelv – térben és időben. Emlékkönyv Szabó T. Attila születésének 110. évfordulóján*. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár. 50–61.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SZABÓ ISTVÁN 1966. *A fajúrendszer kialakulása Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 2007. *Magyar stilisztika*. Budapest, Osiris Kiadó.
- TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk. 1967–1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–3*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- TÓTH VALÉRIA 2001. *Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára*. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- TÓTH VALÉRIA 2008. *Településnevek változástipológiája*. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- TÓTH VALÉRIA 2017. *Személynévi helynévadás*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.